शिवदृष्टिः

२३३२

शैव

शिवदृष्टिः

पत्राणि ५४

श्लो० १३५०

शैवशास्त्रेषु शिवदृष्टिग्रन्थः

शि॰ दृ॰ १

ॐ स्वस्तिशिवायोंनमः ॐ चिदाकाशमये स्वांगे।
विश्वालेख्यविधायिने सर्वाङ्गनोद्भवभैवेनमो वि
षमवल्लभे विभ्रमाकारसंवेत्तेन स्वपुत्रेणास्मि वो
दितः पद्मानन्दाभिधानेन तथा सब्रह्मचारिणा
ईश्वरप्रत्यभिज्ञाकृद्विवृतेर्गुरुनिर्मिते शिवदृष्टि
प्रकरणे करोमि परसङ्गतिम् प्रकृतशास्त्रानु
सारेणेष्टदेवतानमस्कारं करोति शास्त्रावतारकः
ॐ अस्मद्रूपसमाविष्टः स्वात्मनात्मनिवारणे।
शिवः करोतु निजया नमः शक्त्या ततात्मने योऽहं न
मस्करोमि स शिवोऽस्मद्रूपेणैकं शमो वस्तुस्थिमा
द्रिसर्वतत्त्वविग्रहो वस्य माणनीम्पा शिवस्य सारा
र्थं मायाशक्तिकृतैकाख्यामा भावाननात्मस्थाना
नात्मस्थानाभासयनीश्वरप्रत्यभिज्ञाप्रपंचितया
येनततस्ताम्राणाटीम्नः कोपिलोकणाग्स
स्वरूपसमारभेदेनस्थापयिष्यभिव्रीकृतान्यमे
यामपि चटपटादिवैलक्षण्येनात्माभेदेन पश्यन्स
मावेशिनीमथवाने यावमावमात्रयासमावेश।
स्तावन्मात्रसिद्धिसम्भवः प्रथमस्तावकत्वेनानु।
तारीज्ञानक्रियायोगः पश्यांके सम्स्मरणात्ले नही
ज्ञानोदनस्यापंप्रेरकत्वेन वर्तते ग्रपिन्नात्मवत्

स्पर्शास्नुरुपस्तत्त्वमोभवेदिति नयामयोक्तम् ।
पेश्वरीशक्तिरिति अनेनैवहस्थानन्तहस्त्रयम
धिकतरः समावेशोऽभ्यसनीयस्तथयत्नेनापी
मेनदपित्सूचितम् समाविष्टश्शिवोऽस्मीत्यनेदे
वदनादिरपिवोभयोरैक्यगमनाविशेषात् सन
पाविधः शिवः तत्रात्मने परापररूपभगवत्तदाशि
वादिक्रियाप्रसरणद्वुरवेनानन्तविस्तारायनिज
स्वरूपपरमशिवसंतापनमस्करोतीतिद्विमन
णाद्वेतध्यानमस्येस्त्विति वयंशिवात्मानः परा
मेश्वरायनमस्कारवामेत्यर्थः परत्वेनश्रयमभृत
यप्रयोगोः किञ्चिद्रूपत्वेनक्रुत्रिमाहंभावस्यकर्त्रे।
त्यामाद्वेतत्वमितिनिदर्शनार्थः सर्वेचशिवमयमि
तिनमस्कारेवाङ्मनसादिकरणमपिशिवएवत
दाह स्वात्मनेतिविश्वाश्रपितदात्मानएवनिर्वोया
त्स्वदाहात्मनिवारणेइति नमस्कारेवास्मदीयेर
स्कादिशक्तिःशेषेवेमाह निजपाशात्मतिपतेन
सर्वाः क्रियास्तकारकास्तफलाश्वगमनभोज
नादिकाएवानुमनव्याशनिदर्शितम् इदानीम
मलशास्त्रांशंसंदेयेणसप्रक्तिकंप्रतिजानीते
शास्त्रेवमर्वभावेषुस्फुरविश्वंतविद्रूपः प्रतिह

शि. क्षाप्रसरः प्रसरद्दृक्क्रियः शिवः ॥ स्वात्मैव शिवरू
सू. पतयावहृत्तंथम् इति प्रतिपत्ता निर्हेतचिदिमादिवि
१ शेषेणैकलापोहन्तः स्फुरत्त्विति धर्मिणोहेनास्वस्व
2 संवेदनप्रसिद्धेप्रमाणाम् अतएवस्फुरत्त्वितिरूप
कादम् निर्हेतचिनाश्वेवचशिवत्वमित्यर्थाच्छिवत
त्त्वाणमपिदर्शितम् तस्मिंश्चसिद्धेविश्वेपशिवत्वव्य
वहारमात्रंतद्विषयंसाध्यते ईश्वरप्रत्यभिज्ञोक्तक्र
मेणयथाचविदितंहेतीक्ष्णानक्रियाघटपटादिपर्य
न्तसर्वभावेषुभासमानेषुस्फुरन्ति तथाग्रतोवक्ष्य
तेशक्तिशक्तिमतोरभेदाच्छक्तिमतश्चैतन्यस्यशक्ति
पंचकंपरापराद्यवस्थाश्चवक्त्वेप्रमातृपेत्तयेनी
श्वरप्रत्यभिज्ञोक्तनीमातुरत्राहदर्शने निर्हेतावेद्य
निराकांक्षत्वात्सर्वाविद्यासमस्तथाविभुरात्मसात्कृत
समस्तवेद्यार्थः प्रतिकूलज्ञाप्रसरोपस्यप्रसर।
नोदृग्ज्ञानक्रियाचयस्यसतथालक्षणःशिवःसर्वे
षांत्मैवपवंसर्वेशिवरूपेइतिस्वसंवेदनसिद्धेव्यव।
हारमात्रंसाध्यमितिस्थितेवोधनन्तरविमर्शनिराक
रिष्णुरद्दशातःप्रभृतिघटपटादिस्थितिपर्यन्तमे
वेद्रूपशिवतावस्थितिसाहस्रप्रतिपादनेप्रस्तोति १
तपदान्तेचिदाज्ञादमायाज्ञमवनलयः तदिष्ठा।

तावतीतावज्ज्ञानेतावत्क्रियाहिसा ४ स्वतन्त्रशक्ति
त्रितयसामरस्येन वर्तते चिद्रूपाह्लादपरमो निर्विभा
गः परस्तदा ॥ शिवेकाख्यातिरूपभ्रान्तिमयसंसा
रावस्थायावज्ञोन्मिषति तावदपितावत्येवाकरूपशि
वतातस्याक्वचाक्रियेवकमपिनदानीमेकरूपमपिव
वहारायत्तयाकार्यसम्भवादस्येवनयाहि परापर
रावस्थायांयोहमितिसहजप्रमवमर्शात्माप्रकाशः
स्पवपरानयेनाहणीत्वादानन्दरूपोनिर्हेतचिन्मयः
स्थितएवसैवस्वतन्त्रतामुख्योशिवता तदुक्तंविरा
न्तिरेतिहृर्णीविरानन्दमात्रेद्भवःप्रकाशानेनतवा
रितनयवतत्रैवलयोपस्यमतयाःनेननिर्हेतविक्त
ष्टिनारक्लास्नानक्रियास्तुभिन्नविषयायेत्तयास्फुटी
भवन्ति परावस्थायांतुनःहृर्णोहमित्येवस्वस्वभावः
प्रकाशते तावत्प्रकाशत्वात् तदेवज्ञानंसंरम्भरूपत्वा
त्सैवक्रियानत्वभावत्वेनतदभ्युपगमादिच्छापिस्थि
तैवइत्याह तदिच्छातावतीतितावत्स्वरूपंक्रियेति
योज्यम् अथवातावज्ज्ञानमितितावच्छब्दःक्रियायो
ग्गीलिंगःपरिमनीयःछियस्त्वेनतावच्छब्दःक्रमार्थः
परापरावस्थायेसः अतएवभिन्नविषयाभावेप्यभ्यु
पगमप्रकाशसंरम्भांशसर्वदाप्रकाशमयत्वेनावि

शि. वलनादिरूपादिव्यवहारयोग्यतैवेत्यर्कं समस्तेति स
दृ. मस्तिन्नमेषितयाप्यभावेन विभागाः परिकल्पनात्
२ प्रतपवशाक्तिसामरस्यपूर्णे चिन्मात्रप्रकाशात्मकत्वा
3 न्निदाकारदपरत्वेवोक्तम् मेववतिर्विभागतायराव
स्थायदेवमालेपरत्नरेखका प्रमदशायामपिसा
तथाभूतसेयादिप्रमगुडपरशिवावस्थास्तीस्याद
नपरंतदवस्थायांच्यवस्थापाव्यवस्थिता यावत्तमत्र
ज्ञानायज्ञातरुपशंदशामपि ५ स्थितैवलदशेसा
ततहिज्ञानात्यानस्याफले ।। नकेवलंपरापरायता
विर्भावपवैवंनियमोयावदपरावस्थायामपि सर्व
विकल्पादिज्ञानानामयनउमिन्नावस्थायांज्ञानते
पाःनाविलताररवरूपसंस्पर्शोः वर्णभावीतितदव
स्थास्वपिपरथवस्था पद्यपितदाभूर्यद्दकलत्तणज्ञा
नवस्थात्सोपमवत्रपरावस्था तथापियदाज्ञानाप्र
भागेषुविश्राम्यति कविनदापरता नचप्रमाणभ्
मौविश्रान्तिः नचापिप्रमाणस्यन्तात्मकत्वेयथाऊ
लत्वात् ततःप्राणादित्वेयत्तानस्याप्यप्रमोविश्रान्तिः
वस्ततःसोपमायभाविनीपरतास्थितैवलदयतेवप्र
काशस्याःलद्यप्रमाणताभावात् तथाफलेपिम
येतज्ञानमितिप्रमाणफलभूततानान्तरोदये तदा

ज्ञानमार्गे निर्हेतिमति विश्रान्ता अपवर्गपर्यासमय
ज्ञानानामारम्भेत यथाफले परिसमाप्तौ तथैव विश्रा
न्तानहिश्रान्तिंविनार्थोज्ञानएवनभवति समयत्वम
नेकप्रकारकत्वेन ज्ञानानां मध्यदशायामेव प्रसगा
त्मकेन पूर्वापरकोसौस्तु एकविशुद्धशिवरूपेणैवस
र्वेषाम् एतस्येश्वरस्य समभितापांपरीत्वं सर्वेशशक्ति
पंचकसद्भावमुपसंहरन्नाह ॥ एवंज्ञानविमर्शवि
योगस्थितयात्मना शास्त्रानिर्हेन विमर्शनदभागवि।
भागयोः॥ एवमुक्तप्रकारेण ज्ञानयात्मनारक्षाज्ञान
क्रियाद्वयपाशमानवियोगः कदाचिदपि निर्हेनेचिवे
चिद्रूपत्वेन निर्विवादे यस्य सतत्वाविदाननस्पर्शोः पर।
परापरावस्थास्वपि समर्थेनात् केवलपरावस्थायामे
षितन्यायभावादिच्छायभावांशकायानन्तस्मभेति
गमितत्विसमन्वानुवादेनतांसांशकीनामपि भागवि।
भागयोः परत्वापरत्वावस्थाभेदेष्वपि त्वादिसद्भावशक्ती
नोविभागव्यवहारासमप्रमान्तरिच्छादिशक्तिभिर्ने
विरूढः विभागेयथाशक्तिपंचकस्थितिस्तथावक्ष्यं
तत्क्रमेणाह ॥ यदा तु तस्य चिद्धर्मे विभवामोदजृम्भ
या विचित्ररचनानानाकार्यसृष्टिप्रवर्तने भवमनु
त्विता चिमासेच्छायाः प्रथमान्तरिः॥ चिद्रूपस्य शिव

शि॰
स्तु॰
४

भट्टारकस्यायं धर्मः स्वभावो यो विभवः पंचविधकृ
त्यनिर्वहणयोग्यता तस्यामोदश्चमत्कारः तथा स्व
रूपपरामर्शरूपस्तत्सज्जृम्भा विश्रान्तिस्तया विका
सने यदुक्तं मयास्तोत्रे स्फुरयस्यखिलमात्मनास्फु
रन्विश्वमामर्षसिरूपमामृशन् यत्स्वयं निजरसेन
रूपीसेन तत्समुच्छलसति भावमण्डलम् इति घूर्णिते
जृम्भो का तथा जृम्भया हेतभूतया स्थितिः स्वरूपसे
वमायीयाः भेदाख्यातिवैचित्र्यरचनोपलक्षितानां तत्स्व
भावयानानाकार्यस्थितिस्तत्स्वर्तते यदोत्सुखिता
नन्तु खवदावरिनावस्थतोद्वितीयाभावाच्चेरपेक्ष्ये
णान्तु उरिवतान् विनोचेनस्वमेव तदासानदिःस
त्सकालपरिच्छिन्नरक्षा प्रथमभागः अत्रैवेतावा
क्षणिकलापोऽत्र वहतर्दृणां परमार्थपदमाहरुहतो
सेभावननस्मेवं निर्दिश्यते ननमायानत्वाहर्धंका
लविभागसंस्पर्शः अथवामायाधैपिपरापररूप
त्वात्स्वस्याविशेषस्य कालविभागोपिस्यादिमतप
वन्नदिरिभ्रकृम् सर्वंचैतन्समभिन्तायाश्रकृम् ॥
सावहृष्णास्तु उद्देशे कार्यस्मरणाकालतः प्रहर्षाःवे
दसमये परमत्स्पर्शनतणेः अनालोचननोऽदृष्टे विस
र्गप्रसरास्पदे विसर्गोक्षिप्तसंगेवावचनेयावतेन

या एतेष्वेव प्रसंगेषु सर्वशक्तिविलोलना ॥
सा च स्वात्मोन्मुख्यशक्तिरूपा लक्ष्या इह स्वदेहेशेष।
वैचिकीर्षितविसर्जनकार्यस्मरणे तथा प्रहर्षहे
तुपुत्रजन्माद्यावेदनकाले दरस्य भयस्य सन्दर्शन
प्रारम्भतया अनालोचनतः सहसैवेष्टदृष्टेचर
मध्यान्तविसर्गस्थाने तथा विसर्जनीयभाषणा
प्रसंगे त्वरितगमनावचने धावनविधौ चेति ए
तेष्ववापसरेषु सा पूर्वोक्तक्रमेण सर्वशक्तीनां।
विलोलना मिश्रीभावः सुखदुःखात्मकत्वेनास्फु
रत्वाद्देयस्मिन्कार्ये कथमौन्मुख्यमिति शंकां नि
वारयन्नाह ॥ कुत्सिते कुत्सितस्य स्यात्कथमुन्मु।
खत्वेति चेत् रूपशमारस्तनोगर्हितत्वमशक्ति
मत् पंचप्रकारकृत्योक्तिशिवत्वान्निजकर्मणे
प्रवृत्तस्यातिमितानामपरेषां कुमार्गेणाम् ॥ मा
याशक्तिकृतनगरीस्वरूपाख्यातिमयविचित्रकार्यता
पत्तस्वरूपप्रसरणरसास्वभोरस्यतद्रूपस्य कार्यभे
दस्य कुत्सितत्वमशक्यं तथाहि परावस्थायां सदा
शिवेश्वरस्वरूपत्वे विश्वमहमिति विश्वरूपत्वमेव सं
विरिस्फुरति अपरावस्थायामप्यहं चेदमिमं वेद्मि
चेटायमिति वा द्वैतदृष्टो चितात्मकतां विनाप्र।

शि० २५

काशमानेनैव नोपपद्यत इति तद्रूपेणैव किन्तु मा
याशक्तिवशाद् भेदापरामर्श इति सर्वदा स्वरूपप्र
सरणमेवेति कथं गृहीतं अभेदापरामर्शनमे
व भ्रान्तिरूपं ख्यातिनम् नन्वस्य न किंचिदख्याति
रूपमात्रत्वात् नन्वपूर्वस्य कस्यचिन्मिथ्याविश्वात्म
नं च चिन्मयस्य प्रतिबिम्बानामिव दर्पणपरमा।
र्थत्वेन भावानां स्वच्छबिम्बात्मसतत्त्वतयावस्थाना
त् एतच्च सर्वमीश्वरप्रत्यभिज्ञाटीकायां निरूपणा।
मालोचितं सर्गस्थितिप्रलयानुग्रहतिरोधानल
क्षणपंचप्रकारं कृत्यं यस्य स शक्तिः पंचविधकृ।
त्योपयुज्यते नच्छिवत्वेनैव निजकर्मणोत्तत्वादिरू
पप्रसरणरूपाय प्रहस्य निमित्तानां च स्वीयाः
दीनां क्रमागतानाम् निमित्तान्वेषणप्रसंगस्येवाःभा
वात्कथमेवं प्रसरतीति न चोद्यम् इति तावदुक्तमि
तविषयमेवान्युपगमितिसमर्थितम् नदिदानीं
निदर्शनेन स्फुटीकर्तुमाह॥ गच्छतो निस्तरंगस्य
जलस्यानितरंगिणाम् आरम्भे दृष्टिमापन्नतदो
न्मुखं हि गम्यते अजनोग्रहितं पाणेः सर्वः कस्य
त्येस्यते बोधसत्तात्मनिष्ठस्य रचनां प्रतिनिर्हे।
तिः नदास्याप्रतिकासो यन्तदोन्मुखं प्रवर्तते किं

चिद्रूपतनात्मैवमहेशः कैश्चिदुच्यते न सेच्छा
कार्यतां याता यया सेच्छः स जायते जैन्मुख्यस्य
पश्चाभोगः स्थूलस्वेच्छाव्यवस्थिता नचोन्मुख्यप्र
संगेन शिवः स्थूलत्वभाक् क्वचित् ॥ यथा जलस्य।
पूर्वं निस्तरंगस्यापि तरंगितां गच्छतः सूक्ष्मः पू
र्वः क्रमशोन्मुख्यरूपः पारोऽश्च भूषितां गच्छतः
पूर्वः सूक्ष्मः क्रमोदयापने तथा बोधस्वरूपस्य
स्वरूपेणैव विश्वरचनां प्रति प्रथमाभिलाषमात्ररचना
योग्यतायां यः प्रथमो विकासः सूक्ष्मारम्भस्तु।
दोन्मुख्ये प्रवर्तते सूक्ष्मारम्भश्च निर्दिष्टो नावश्यमे।
ताद्योगितः पर्यन्तेन तस्याः प्रथनात् पदेन तदोन्मु।
ख्यमेव किंचिदुच्छूनता कथ्यते भट्टप्रद्युम्नेन तत्त
गर्भे प्रोपेरपि तरंगोऽचो दिशाहेरपि नसोन्मुख्य
सेच्छाकार्यो तस्य हि यो सावाः रेगो ततादिकार्यो
मादेनैव समर्थो विकल्पेनोदार्ण्यमय उन्मेषभागोऽन
पवरचनास्याविकासरूपात् स्थूलस्वेच्छाव्यव
ता नचोच्छूनतादिव्यपदेशोन्मुख्यप्रसंगेन शिवो
बीजमिव स्थौल्यभाक् इच्छायमसद्भाववामयञ्चाचि
हस्तेनान स्थौल्यं विदात्मनः प्रतिबिम्बकल्पे भावे
रूपाधिकात् नापि तदात्मता प्रथा प्राप्तिरिति स

शि॰
सू॰
९
6

वेङ्कटेटीकायाम् व्यावहारिकोपि नास्त्येव मादौ
भेदस्य परामर्शः निहन्ते रिमाह ॥ गोस्तना
त्पानतः क्षीरे विकारस्तत एव हि नवनीत रूपिमे
षव्यपदेशोस्तिनस्तथाम् ॥ गोस्तनात्पातात्क्षीरे
विकारस्तत एव नवनीतरमेव वतन्त्रणां नवनीत
रपरामर्शः यावत्परामर्शैकं तावन्तर्वैदैकमेव
एवमेवायुक्तमिच्छाया उक्तमिदानीमुपपादय
न्नाह ॥ यतरिच्छति तज्ज्ञानं कर्तुं वा सेच्छया क्रिया
तस्याः पूर्वापरौ भागौ कल्पनीयौ पुराहिया न
कर्म निर्हतिशक्तिः रौन्मुख्येन दिकासिता ॥ यस्मा
दिच्छतीष्टरेतज्ज्ञानं वा कर्तुं वेति यदुच्यते तदाख्या
तपदमिच्छयेकालतणां क्रियामाह तस्याः इ
च्छायाः पूर्वापरौ भागौ कल्पनीयौ पूर्वापरीभूताव
यवत्वात् क्रियाया इच्छायाः क्रियात्वाभिधानेन
इच्छादीनामसोप्यानन्तताशक्यवस्थायां स्वतन्त्रास्त्या
त् ततस्व परमार्थेन एकैव शक्तिः शक्त एवास्तीति
प्रतिपादितम् उपनिकयायां निच्छायाः पूर्वोभा
गे यानतस्मिन्कर्मणि तत्कर्मनिष्ठा निर्हतिशक्ति ।
स्तरैन्मुख्ये कर्मावच्छिन्ना निर्हतिरौन्मुख्ये प्रत
वच्छिन्ना निर्हतिमात्रमानन्दशक्तिरिति यावत् न

देहोन्मुखत्वं विकासिता चिदात्मप्रविकासः स्मृतम् ॥
अन्तःकरणे हि तत्कार्यं ज्ञानदर्शनशक्तिना ज्ञानशक्ति
स्तदर्थे हि यो सोऽस्य फलसमुद्यमः साक्रियाशक्तिरु
दिनानन्तः सर्वं जगत्स्थितम् ॥ परस्तस्मिन्विषल
त्येणकार्ये यज्ञानेन तत्प्रकाशनशक्तिरूपेणा चिदात्म
नः सर्वं प्रमातृणामवेद्यमन्तःकरणेश्व प्रकाश
मानं तत्कार्यं यत्तस्मात्ज्ञानशक्तिरन्तरे सर्वं प्रमा
देवेयस्य फलकार्यकामसुम निष्फलसमुद्यमः इच्छा
विषयएव क्रियाशक्तिस्तनएव परिसमाप्तिः अव
हार्यकार्यलाभादिसुकं तेन सर्वं जगत्स्थितमि
त्तिन केवलं जगन्निर्माणएवैवं यावदेकैकघट
करणकालेप्येवं शक्तिरूपेणेमाह ॥ एवं सर्वमुस
मस्तिकालेशक्तित्रयात्मना न निर्हेतानवोन्मुखत्व
निर्हेतेनापि निर्हेतिः ॥ इच्छाज्ञानक्रियात्मनानाव।
स्थितघटादिकरणकाले उन्मुखत्वमपीच्छा सर्वभा
गोस्तिकर्मावच्छिन्नविशिष्टनिर्हेतिरूपः अमाऽप्य
नवच्छिन्नज्ञानरूपा निर्हेतिरनिर्हेमानस्भावेविशे।
ष निर्हेतेरभावात् यथा बोधाभावे विशिष्टघटादि
बोधस्यानएव निर्हेते विशिष्टरूपताप्राप्तिरितिप्रा
प्तिग्रहणेऽर्थवक्तनम् यदिवा निर्हेति शाहेन हणोचि।

शि॰ च्छक्तिरूपाया शक्तिपंचकार्पकशक्त्याभावेपिका
द॰ र्योत्पत्तिर्नस्यादित्याह ॥ यदेकतरनिर्माणेकार्येजा
तेनजायते तस्मात्सर्वपदार्थानां सामरस्यमव
स्थितम् ॥ यस्मादेकतरस्य शक्तिभेदस्य निर्माणेऽत्र
णायेकार्यंनकदाचित्स्यादित्यर्कं तस्मात्सर्वपदार्था
नामुत्पत्तिकालेसर्वतत्त्वमयशिवतत्त्वोपयोगः इति न
कदाचनापि शिवरूपसंस्पर्शविरहिता महासर्गेश
रभ्रइवभावानामेकैकस्यनिर्माणेपि परमेश्वरस्य
श्रीरत्नोऽखण्डितपत्रैवेति सामरस्यम् कुम्भकारस्या
पिघटकरणे सर्वशक्तिशिवात्मनातदपरित्यागा
त्कुम्भकारेणेवार्थः यकतरेतितरपाठः ऐन्मुख्य
निर्हेतिर्हिंसापेक्षया न केवलं घटादिकरणकाले
सर्वशक्तिसम्बोधावक्त्रहणकालेपीत्याह ॥ घटा
दिग्रहकालेपिघटंजानातिसाक्रिया जानातितान
मयत्रनिरिक्षोदर्शनततिः ऐन्मुख्याभावतत्त्वस्य
निर्हेनिर्हेतिविना हेयोपवर्तनेनैवनघवेनिवि
नाचितम् ॥ घटादिज्ञानकालेयघटंजानातिविदभे
दाख्यातिवैचित्र्यभित्रघटदेवदत्तात्मकवैषयवेदकभा
तत्तेनामयतत्क्रिमिकसर्वमंरूपसाक्षात्कलतणाक्रि
याद्वापरीभ्वनावयवाततज्जानामीतिवचनप्रह।

त्रिकालपर्वज्ञानातिरूपत्वात् ज्ञानमेवैवक्रियात्म
निश्चितम् निरिच्छोरवधानरहितस्यवेदनेनभवे
न्मनसाः नधिष्ठानात् अवरानवदर्शनमेवेच्छात
यवेच्छाक्रिया पूर्वभागेऽनुरवंतत्कर्मनिर्हृतिः न
दोऽनुरवाभावतस्तस्यप्रमातृवेदनस्यवानिर्हृतिः
नयोऽनुरवंद्वपूर्णतत्कर्मनिर्हृतिंविनाद्वैधप्रवर्त
ते नचचितमभेदप्रमवमर्शशक्तिरूपंविनापूर्णो।
ऽशुद्धबोधात्मकतोवेभिवदादीन्संचित्रिष्मादिष
यव्यवस्थितीनामैवविच्छक्तिस्सामान्यानिर्हृतिश
क्तिरानन्दरूपाज्ञानकालेशिवताभावमाशेकमान
शाह ॥ बुद्धिंविनाकथंबोधःसाबुद्धिःप्रकृतेःप्रजा
नचनसनयायोगाशनिवेदपरिस्थितो साबुद्धिर्यम
नःसत्त्वेसर्वदिक्कूव्यवस्थितम् ज्ञानेबोधमयेनस
शिवस्यसहजंसदा मायादिभिर्नवसत्वेनेहियाश
क्तीमतिः नस्यायवाल्मधर्मिवनिहंनबोधके
यथपवहिविसेयोमायरछाप्रतिस्फुटम् ॥ ननु
ज्ञानातीतिज्ञानेबोधेबुद्धिवृत्तिःकथंप्रत्रिमनी
बुद्धिंविनास्यात् बुद्धिश्चप्रकृतेःप्रजानानाजडत्वव
नयानस्यपार्वशाके:शिवतत्वस्यनिर्मलस्यसत्त्व
रूपेवंचेतन्य अपरावस्थायामभेदाख्यानावेकरसा

शि.
सू.
८
४

पोर्यष्टकप्रमातृतायां सा बुद्धिर्यस्मनःशून्यतायां च।
गावस्थानपवस्तुत्वमभिन्नं वेद्यतामनुपयातमत
एव सर्वदिक्कमदिक्कालाखण्डितं तानं बोधमात्र
मबोध्यरूपं नमस्य शिवस्य सहजं सदाशाकृ नत्र।
ग्लामेषिनन्मशावात् नहिनानदभावात् नवे
वमपि मायवैशेषिकादिसाम्यमायातितानस्य।
शिवाभिन्नत्वोपगमे तानेहितेषामात्मसमवेनमि
हं शिवस्यात्मरूपरम्भकं मायादिभिरिति तैर्नते।
स्वतं शाकम्यो भेददर्शनापोबुद्धिभेदात्मनोत्तानस्यन
याभिधानात् नवीक्षेपरशूपैत्तानरितउकम् प
षपवमायश्चको पतिमुकुटं संपश्चाविते: प्रमगा
न्माभिन्नाभेदमखेवोक्ता योनेर्मेन संकसरूपान
नपरमेश्वरस्वभावभूतापरापरावस्थास्थितावा।
सर्वतत्त्वमयतया शिवतत्त्वावस्थानमाह ॥ तदेव
स ते देवः कदाचिच्छक्तिमात्रके विमर्शरूपमिच्छ
तः कदाचिज्ज्ञानशक्तितः सदाशिवतत्त्वदेवा कदा
चिदीश्वरीं स्थितम् क्रियाशक्तिसमाभोगात् कदाचि
त्स्थूलवेदनात् विद्याविद्येशानत्वमनन्तमन्त्रेश्व
रात्मनाम् प्राणमप्रकाशदनकीशरूपं वेतोवाकथैव
न मायारूपमिनीत्यादिपदिशानत्वरूपनाम् विश्व

हिभर्तिरूपाणि।नावतोव्यवहारतः यावत्स्थूलं
जडाभासंसंहृतंपार्थिवंवपुनम् ॥ तस्मादेवमे
केनक्रमेणस्वरूपानुप्रविष्टविश्वंबिभर्तितद्रूपशा।
क्तिरूपःप्रकाशानन्दमयःश्रीःपरमेश्वरःशि
वःप्रसृतःकदाचित्प्रशमनःशक्तिमात्रकोशे
न्मुखेविषयानन्तषट्कनिर्हंतिमयैश्वर्यासर्वे
भागेपरापरावस्थारम्भदशायांतदनुरूपंरूपंवि
भर्तिध्यायिनांध्येयम् कदाचिदिच्छानश्चाश
क्तिरूपत्वान्निमिनादश्चवेच्छारूपमापाद्यतदनुरू
पैश्वर्यरूपेबिभर्ति क्रियातोज्ञानेनशाक्तन
येनाधिमात्र प्रसरीतस्थितिकदाचित्क्रियाश
क्तेस्तमाभोगामर्यन्तप्राप्तविस्तराद्विभर्ति क
दाचित्परापरावस्थान्तरभिन्नाशेषवेद्यवेदकरू
पबोधात्मप्रमात्रवस्थायांमन्त्रादिरूपतांविभर्ति
एकान्तभिन्नेतेवेद्यस्यविश्वस्यस्थूलत्वम् प्रमा
तॄणांचबोधात्मत्वेपिशिवेच्छातोभेदापत्तेः स्थूल
त्वम् इदंतुविद्यात्वम् प्रमेयेचेनांविद्याभेदोल्लासा
त्महामायाभिख्याशक्तिकदाचिदात्मप्रच्छादनात्म
काभेदाख्यातिमयीसंसाररूपांभ्रान्तिक्रीडामेव
कंचुकनतयास्वभावत्वात्सर्वतोमायाशक्तिरूप

शि. गवस्थाबीजभूतात्रूपम् इतियोक्तानितत्त्वानिशुद्धा
सू. दिभूतानियेषांषट्त्रिंशत्तत्त्वानांतद्रूपतांसामा
९ न्येनविभ्रत्तद्विशेषरूपाण्यपिबिभर्तितावतः
9 प्रसिद्धव्यवहारनिष्ठतेः अप्रसिद्धव्यवहारान्तर
मस्तीश्वरस्यकार्याणामनियमात्तदात्मतत्त्वेते
षामपिशक्तिप्रकाशनबाधितंशाकेतेनावस्ति
जानीमहेषट्त्रिंशत्तेव्योमपर्यंतेयावत्पार्थिवेनतत्त्व
म् नतत्त्वान्तरेतोपलभ्यतेच तथापार्थिवंपरत्वस्य
लत्वात्पर्यन्तवर्तित्वेनेकसहकारिसाध्यविशे
षकारणकार्यंस्थूलंभवतिव्यक्ततरत्वात् न
तत्सूक्ष्मम् महत्त्वेपिप्रधानादेःकारणस्यसौक्ष्म
मेवतथाविस्मयत्वात्सर्वस्ययावत्प्रकाशान्वयः
सत्त्वात्प्रभृतिजलतत्त्वेपिशुक्लप्रकाशावर्णता
वत्काणानासम्भाव्यापार्थिवेपितथावत्तदस्ति।
विप्रकाशेमाख्यानिमात्रात्मस्वस्वप्रकाशात्मत्वे।
पितत्केजडाभासेकास्याज्जडेः प्रकाशाभासोरू
पमस्येतितदाकाशादिमहाभूतमयतन्मात्रपंच
कमष्टहानात्मनयासंहृतमनन्तरंसंपर्कान्तरा।
संभवात्स्वकार्यमतएवबहूनांसंयातानांतत्त्वदे
शान्तरमतिवन्धकममन्तपरंसंमिश्रिणामस्य

त्रिष्ठद्दैनदृष्टि पर्यन्तनिविष्टमनूर्ध्वं यानि भुव
नानि कार्याणि नामेषामेव भूतानां विभवभूता।
नि गुणपरिसंख्येयानि सप्रवर्तिम्मीमीनरमाह ॥ न
यानानाशरीराणि भुवनानि तयानया विस्तर
येऽरहणानि प्रोक्तकृष्टावममप्यमम् ॥ एवं यथा।
विश्वप्रपंचनननतमनननरूपं षड्विंशत्संख्याकार्य
रूपेण विभर्ति तथानेरेव तत्त्वैर्जनकमेसावि
रूपचरूपेण निवर्तनीयानि ननु साक्षाद्धिया तद्दे
वादिशरीराणि कार्याणि केवलं प्रमभितो कली
मापरस्या किंचित्करत्वान्मप एवस्वकमानापित्रभू
तादिरूपेणादेवादीभुवनानि च तत्त्रिवासरूपाणि
विस्तरप्रोक्तत्वादिदेवमानुष्यतिर्यग्योनिरूपेण र
हणानि शरीरभुवनवासनाश्रमो मरूपाग्रहणा
नि रमाह ॥ स्थानानरूपनोदेशान्देहाकारेणभाव
ना: प्रारब्धेन तैनैव रूपेण प्रविभासते ॥ श्रमोमा
रूपाणां वर्षादेवनारीनां विलसनं गावरस्वारनिर्वृतिः
सच शरीरयाद्रसैनैवमायीये नैवरूपेणोपल
सते प्रसिद्धः स्वस्वरूपाख्यातेः नरकादावपिसप
वास्तीमाह ॥ प्रीतु पाद्दःखवेद्यानि कर्मकारीणि
तमस्तैः समस्तमानानि तत्पा नरकाणि वगच्छेरे

शि० निवासीनिशरीराणि गृह्णाति परमेश्वरः ॥ वि
ह० श्वरचनामयक्रीडास्वभावेन दुःखरूपतया वेदयि
१० ष्यमाणिनरकेष्ववाद्धः स्वेवेदयिष्यमाणं नरको
10 पेभुतानिमायात्मकनियतिशक्तिवशात्मापकर्म
कारीणिदृशरीराणि गृह्णाति तथा नरकप्रवा
णिवस्तत्रुतावगाधभीषणेनिवासीनि सन्ति
तत्कर्मफलैः सम्बन्धमागमिष्यन्तीति परमेश्वरेण
रकेपिसपवास्तेन तत्तदतिरिक्तः कश्चिदस्तीति
पेक्षमेवस्थिरीकृतम् एतदेवलौकिकदृष्टान्तेना
ह ॥ यथारूपः सार्वभौमः प्रभावामोदभावितः
क्रीडत्कारोतिणावानधर्मात्स्वदुर्मेधमतः तथा प्रभुः
प्रभावात्मक्रीडमेवंतथानथा ॥ यथेश्वर्यसम
न्कारवासितः सार्वभौमो राजा निरर्गलतः क्रीड
यातलक्षणस्वभावापन्नैः परानि सम्बन्धिचेष्टिता
माचरति तथा परमेश्वरः स्वानंदात्मतत्त्वानन्दघू
र्णितस्वैस्वैर्भूतभेदात्मभिः प्रकारैरेवमेतत्सदृशं
क्रीडति इत्यर्थानुसारी सन्दः क्रीडा पूर्वोक्तप्राकारादि
तत्वरूपसंहर्तेमाह ॥ २ ॥ यस्मिंशिवाबोधमयस्य प
वपरनिर्हृतिः सेवयोन्मुखतां याति खेचरता
तक्रियात्मतामेव याति पाशीयादिनारका ।

न्तेरिम्भूतिना प्रसूयते स्वविरूपप्रसरेणपार्थिवान्त
न्तकम् पदार्थत्वेनभगवान्सर्वथैवतदात्मना ॥
श्लोकेनोक्तप्रकारेणशिवोभगवान्बोधमात्ररूपःप्र
णोतिनिरपेक्षानन्दात्माख्यातिनन्दानन्दातिरिक्तः।
स्वतन्त्रतामेतिजगन्निर्माणेच्छारूपेणास्यानम्
तस्याःक्रियात्वात्सर्वभागात्मकोन्तरवतोयाति।
मावक्रमेणेच्छातोनक्रियात्मतायातिपतावतानि
मात्त्वेनशाक्तशरीरप्रभृतिनारकशरीरान्तरूपेप्र
सूयते सपवजायते सावभूतताभूतसर्गःनिजवि
मात्ररूपशिवत्वाद्विपार्थिवत्वान्तरूपपदार्थत्वेन
नैस्तैर्दृश्यमानेभगवान्प्रसूयतेततःसर्वथैवतदात्म
नापुक्तिप्रवत्यते भूतसर्गप्रमाददपंचकेनिदर्शय
न्नाह ॥ स्वशिवत्वमिवाजानन्मायात्मव्यपदेशतः त
द्रूपत्वेनवापश्यन्स्थितःशान्तरवाकविन् केवलेशर
कत्वेनकविकेवलशम्भुता प्रबद्धोनिष्कलस्थक
विप्रलयकेवली प्रात्मबोधीविकलवत्कविदि
तानकेवली ॥ स्वशिवत्वमजानन्निवपश्यान्मया।
पदेशमापाद्यस्थितःस्वरूपाभेदाख्यातिरेवहिमाया
शक्तिकृतायाग्राह्यग्राहकरूपसंसारात्मतयाऽवति
ष्ठते तत्रग्राहकःपशुःपर्यष्टकावच्छिन्नत्वेनसंसप

शि. वेपरिमितत्वादणुः तेनमात्मत्वयानित्योमुक्तेश्च
ह. विद्यात्मतामागोनात्तेस्वानन्त्यात्क्रियागुणश्चहि
११ तोनीश्वरश्चवेयत्तु पृष्टकात्मनिभिन्नश्चवरागिनया
11 भोगेणापविविक्तकोमायाहननात्मायोदशान्तः
स्थःस्वशिवत्वात्तानेशिवभट्टारकस्याणुत्वंनिमा।
निर्मलस्वभावत्वात् नहिमामलानामेवाणुपमेत्व
दपिशानामेषाम् ततस्तदत्तानभागेणः नदेवमा
याशक्तिवशाउनिष्टतीमाणवमायामलद्वयोद्भवः
कार्ममतस्मनन्वभवःस्वशिवत्वमिवेतिरववग्रहणं
व्यपदेशग्रहणंचात्तानात्मकमेतत्रवस्तुतःकश्चिद्
शग्राहकभेदःशनिवक्त्रम् पतञ्जेश्वरप्रमभित्तायां।
निषुणंविवेविनम् कश्चिन्महामायापरपर्यायोपवि
याशक्तिवशान्नरूपत्वेनशिवत्वेनात्मानंपश्यन्सर्व
थाविद्यात्मतामनुगतःशान्तश्चवात्रापीवशङ्का
तानविशेषेणशान्तता नत्ववस्तुतःसाव्वीत्मा।
विरहःशनिवक्त्रम् उत्तरत्रापीवशङ्कस्तदर्थयोज
नीयःविद्याशक्तिनारतस्यानश्चभेदान्कविदेशे
षिकादिमतकेवलेश्वरमात्रदर्शनाभिमानेनस्थितः
कश्चित्केवलशम्भुसंतानशिवभेदेनक्वापिःस्वस्याभे
दावस्थितविज्ञानमपश्यन्त्वान्नाणवपशुभावोमायाख्य

मलोपस्थापितभिन्नयोगसम्भ्रमः प्रलयकेवलीभव।
न्ति ध्रुवशाम्भबोधीननुपंचकस्य: प्रलयाकल
वस्थायामस्यरहितः कार्ममलाश्लेषीविज्ञानकेवलि।
रूप: इच्छावशेनैवमवस्थानमितिवक्तुंतत्रवाद्युपेत
दृष्टान्तमाह॥ योगिनामिच्छयापरस्त्रानारूपोपप
त्तिता नचास्तिसापत्नेकिंविलसदादीच्छांविनाप्रभो:
तथाभगवदिच्छैवतथात्वेनप्रजायते॥ योगिना
मिच्छामात्रेणनानागृहादिरूपाणामुपपत्तिक्रिया
मनन्यमासाद्यतेऽतिशेषः नचमृत्काष्ठादितेषांक्ता
दीनामिवकिंचित्साधनमस्तिपरमेश्वरेच्छातिरिक्तं
नरूपतापद्याहितेनिर्मिमीते तथाभगवदिच्छा।
मात्रमेवविश्वरूपतांसमध्ययेनदृष्टमुदाहरणमाह
दृष्टान्तेऽत्रतदिच्छातोभावाभीमादियोगतः तत्र।
मिथ्यास्वरूपेवस्तुण्याग्रेमसमतेदशाम्॥ कामशो
कभयादियोगाश्चतेनेभावा:पुर:स्फुरन्तोदृश्यन्ते
नत्रभगवदिच्छैवकारणम् तावमंशेभावनावश्या
दीश्वरतावेशान् नचतत्रवैशारद्योमिथ्यारूपाभव
त्तियमोग्रेसमयत्वमीदृशानामवश्यंस्थापनीयम्।
एवमेतदप्यग्रेवक्ष्यतेइत्याह॥ एवमर्वेषुभावेषुय
थास्थाशिवरूपता नीरूपतानिर्हेतिवीशाकिंचिन

शि० घयोगिना सवित्वेन स्थितं निसंकथनीयं तथा
दृ० यतः॥ उक्तं तावत्पदार्थत्वेन भगवानिमादिना
२२ तत्वभूतसुत्वेन सर्वस्य शिवरूपत्वम् इदानीं यथा
घटपटादिषुः पिभावेषु शिवतानरूपत्वाच्च परि
मितरूपैनीरूपत्वं निह्नति रिक्तादियोगिना सवि
त्वमनउत्वं चसमणगेवस्थितमुपपन्नं तथा ग्रतोवा
च्यंकथनीयमेवं स्थितेपद्भवति तदाह॥ एवं सर्वप
दार्थानां समेवशिवतास्थिता परापरादिभेदोज
ब्दधानेरुदाहृतः॥ परमशिवात्मसंततिवदाय।
तानामपि पदार्थानां समैःसूताःनतिरिक्ता च शि
वतापृराणि विरूपाःनतिरेकान्नियता सर्वेषां तथा
सामरस्या स्वास्त्ता कापि स्थितिः स्यादित्यर्थः एवं
च सर्वस्य शिवरूपसामरस्यात्तदव्यात्तिमयशुद्ध।
शुद्धिरूपपरापरादिभेदो भावानायुक्तः तत्र शुद्धा
मात्रेणापयतिरहिते नतन्तूनां ननवस्त्रतोशुद्धि
रशुद्धिर्वा काचित् एवं सर्वेषां समत्वमाह॥ एवं
भेदात्मकंनिसंशिवतत्वमनन्तकम् तदानस
च्यवस्थानानात्रानारूपेपि समता॥ उक्तक्रमेणाभे।
दात्मकंतत्र भावभेदप्रभृते भेदायुपितदात्मकाः
प्रतपवतदनन्तकम् भिन्नार्थसद्भावेसतिप्रन्तः

स्यात् तद्रूपाः नाऽक्रमरणात् एवंमवस्थानस्यभा
वत्वात्तस्य परमेश्वरस्य नानारूपेष्वपि विश्वात्मित
त्वमेवेति ॥ इति श्रीशिवदृष्टौ श्रीमदुत्पलदे
वपादनिर्मितायां वृत्तौ प्रथमम् आह्निकम्
ईश्वराद्वयवाद एव युक्तियुक्तो न तु शब्दपरब्रह्मा
द्वयवाद इति वक्तुं वैयाकरणोपेतशब्दाद्वैतं ना
वतिरा कर्तुमुपक्रममाणः आह ॥ अथास्माके
ज्ञानशक्तिर्या सदाशिवरूपता वैयाकरणसा
धूनां पश्यन्ती सा परावस्थितिः ॥ पश्यन्ती यथा
पि नादरूपतया विश्वमामृशन्ती क्रियाशक्तिरूप
तया समस्तविज्ञानव्यापिपश्यन्तीति दर्शनशाब्दा
मा इयं चरितज्ञानशक्तिरूपत्वेप्यास्रयमाणे पर
मशिवरूपतायाः प्रसक्तहेतुवर्तिनी नतु पर्यन्तद
शा सैषा ज्ञानशक्तेः सदाशिवरूपत्वात् सा परस्यावस्था
ऽतेषां पुनः सा परावस्था मता सदाशिवरूपमेव
क्रियाशक्तिरपि न परिणमिका यदुक्तं ज्ञानक्रिये
सादाख्यमिति शक्तिशक्तिमतोरभेदाज्ज्ञानश
क्तिमान्सदाशिव उद्रिक्तक्रियाशक्तिरीश्वर इति
युत एवेच्छाशक्तिमयः शिवो यावद्भिन्नत्वं तत्स्वश
क्तिमां पर्यन्ते परमशिवः प्रशान्तवेद्योनुद्यन्ति इहैं

शि. मपेतया धिकतत्वसम्भवः तदसत्त्वमावाभ्यैवैता
द. दिह शुद्धवाद्रमाश्रनि पाद्यमतनयवाधिकशक्ति
१३ प्रदर्शनेन्हकतेष्वर्कं षड्विंशतत्त्वरूपतां विश्व दिति
13 शिवाभेदतामर्यन्ते तन्नत्वेएस तदितिनियमः
मायोत्तीर्णेष्वथ निविष्ठान्मेषे पिकार्मममत्वात्रला
सान्तं सारसंपर्केऽपि परमेश्वरभेदाख्यानेः सर्व
स्यैवाविच्छेदागमाद्वगतेन्स्वेच्छावशो स्यपरापर
दशाय्यपदेश्योक्तं तलोपगमः वैयाकरणाना
म्लानामिति साधुग्रहणमेषां जाड्यख्यापनाय पर
मपिहिरूपं परिपश्यन्ता यदुक्तं प्रतिलब्धसमा
धानावेति विभुत्वावेति प्रशान्तप्रमवभासावे।
ति प्रमदाप्यतो पि कनेरयं हृदूपमस्यास्या
व्यापि मरीरमरतिमध्यमायाश्रितविषतः क्रम
सकारणभूतायास्तत्क्रमशक्तिरस्यैव यदुक्तं
प्रतिसंहृतक्रमाप्यन्तः समस्तभेदसमाविष्टक्र
मशक्तिः पश्यन्तीति ततोन्तसाधरणीपर्यन्तदशे
तिकथं तस्याः परस्थितिरूपता परब्रह्मरूपता ।
तथाच तदेवमाहृतिमाह ॥ इमाहस्तेपरब्रह्म
पटनादितथाः तयम् तदस्तंशब्दरूपंसा पश्य
न्तीपरा हि वाक् ॥ पदतायतनन्तवपरब्रह्मविहरूपं

तदुक्तं निर्विकारं शब्दरूपमेव पश्यन्ती सेता।
परावाक् वाग्रूपतां विना परब्रह्मस्वात्मविमर्शका
शोचित्प्रकाशेन साहित्य प्रथमवमर्शिनी प्रथमवमर्श
नेभवप्रकाशनमुच्यते इत्यादरेण स्वपरवाच्यमा
ह ।। स्वयं वात्मा सर्वदेहव्यापकत्वेन वर्तते अन्तः
पश्यन्त्वेव विरूपत्वमरूपकम् ।। यान्तः पश्य।
त्वस्या भोक्तृतारूपान्ते परूपश्चंसे विरूपत्वेनैतेनम
माद्वे स्वयं वात्मा कथ्यते सर्वदेहव्यापकत्वेऽपि गाय
ननावस्थितो भोग्यं भुङ्क्ते स्वपरपरमात्मा सर्वेश्वरमा
ह ।। तावच्छ्यावरस्याकाशपावमश्रमनत्नकम् ।।
अभ्यासमपकर्षोत्नयाकाशशास्त्रसापश्यन्त्येवमा।
वत्ति यथानन्तं सर्वमेव विश्वं पश्यन्ति यन्न दर्शनं कि
गार्थास्ताः सूर्यं तेन देवाधिरोपणामास्य रमार्थ्यो
साविमाह ।। अत्नादिहत्रिभिर्हीनं देशकालादिसू
क्ष्मकम् सर्वतः क्रमसंहाररमाद्यमाकारवर्जितम्
वेद्यापत्वेपराकाशापरमार्थस्तद्वेवसः ।। तद्देश।
प्रकाशनव्यापारदृष्टिपालोचनाद्युपायोपयोगो
नास्ति देशकालजातमवच्छेदार्थाः न पवसर्वतो देशा
कालाद्यत्र यः क्रमस्तदुपदेशमात्रं ब्रह्मनत्वं क्रमसे
वं संसाररूपत्वात् अतश्च सर्वेषां सर्वग्राहकाकार

वर्जितं ततः श्रवणस्याभावात् पराकाशाश्रमेन
त्सएव च परमार्थः पश्यन्तीरूपः सएव च पुनरेवं
भवतीत्याह ॥ आस्ते विलीनरूपत्वे सशब्दो ह्यविव
क्षया मध्यमा कथ्यते सैव बिन्दुनादमहत्क्रमात्
सएव च पश्यन्तीरूपः शब्दोर्थप्रतिपादनेच्छारूपा
याविवक्षयोपलक्षितेमनोवृत्तान्तरूपत्वेनास्ते सै
व च मध्यमा वाक् रूप्यते क्रमेण बिन्दुनादसंज्ञ प्राण
पानवायुकलासात् प्राणापानान्तरे निमेकास
वेस्तितिष्ठतीति पुनरप्येवमास्त इत्याह ॥ सम्यामा
वक्त्रगह्वरं कण्ठादिस्थानभागशः वैखरी कथ्य
ते सैव च वहिर्विसनयाक्रमात् ॥ वर्णादिरूपेणाह
भागदशनेवत्सरादिना ॥ अथापि बिन्दुनादमह
त्क्रमात्सापश्यन्ती मध्यमा वक्त्रगह्वरमितियोज
म् तत्रके शब्दवर्णानभिव्यज्य वर्णेष्वेव प्रलीयते
इति ततो वक्त्रोदरे आभा कण्ठादिस्थानभागेषु वि
भक्तककारादिवर्णरूपा वैखरी वर्णपिते स्थानेषु वि
हतेवायोह्नतवर्णपरिग्रहा वैखरीवाक्ययोरु
ण्णं श्रवणाहतिनिबन्धनेतिपरतोपि वासार्थवाम
नया विद्यारूपया क्रमेणावटपरस्याकारैर्विहता ।
सैव वाक् कलतरादीनां ग्राह्यभावमापद्यते तथा तेश

रूपिमाह ॥ यस्मान्नैकत्वेतसद्भिरेवं वस्तुपश्य
न्त्ये अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदक्षरम् वि
वर्ततेर्थभावेन प्रक्रिया जगतो यतः नसोस्तिप्र
त्ययो लोके यः शब्दानुगमादृते शब्दब्रह्मणि नि
ष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति अविभागात्तु पश्य
न्ती सर्वतः संहृतक्रमा इमादिवाकारवचनैस्ते
रेव प्रतिपादितम् ॥ यस्मान्नैवैयाकरणैस्त
द्विस्साधुभिर्युग्येरेव मुक्तरूपं प्रतिपादितम् प
श्यन्तीरूपं शब्दतत्त्वमक्षरमनाद्यन्तं ब्रह्म विश्वा
र्थभावेन विवर्तते तदसमस्वरूपमात्मस्वपगच्छ
ति असमस्तविभक्तात्मरूपोपग्राहिना विवर्ते।
त्तस्यास्तद्विवर्तते यतो विवर्तनात्प्रक्रियाभा
वभूतं भुवनादिविन्यासवैचित्र्यमिति तथान
सच्चटापटादिप्रत्ययो लोकव्यवहारेस्ति येभाव
कशब्दानुगमवर्जितः वाग्रूपतो विना न ब्रह्म
तत्त्वप्रकाशोपि प्रकाशते सा हि प्रत्यवमर्शिनी
ति तथैवंभूतेपश्यन्तीरूपे शब्दाख्ये ब्रह्मणि
योतिस्नातस्तेन परं ब्रह्माधिगतं भवतीति ।
तथा तत्त्वपश्यन्तीरूपं ग्राह्यग्राहकविभागक्र
मरहितमविभागात्तु पश्यन्ती देशकालक्रम

शि॰ संहारवतीचेति आदियदएणम्नाकत्रदर्शिनम
ह्रै॰ ध्यमावैवत्वयोदिवाकैरुक्रमितितदिदानीवि
१५ वार्यतेरमाह ॥ महितासायराङान्तःसेश्वसेष
15 विधीयते ॥ वैयाकरणोक्तविवारार्थसिद्धान्तो
वक्ष्यमाणोशुक्तिशुक्तनायःसपरिनिष्ठोशप्प
ने तथाचेमाह ॥ आद्यैर्नावदिन्द्रियत्वेस्थितावा
कर्मसंज्ञिते तस्मात्मनाबह्मनावावक्तेशक्ता।
तस्याशुभिः ॥ प्रथमंनावस्थावोशुक्तिरेवेषाविरु
द्धता तथाहि वाक्तियतानिस्थलकर्मेन्द्रिय।
स्यवोयोपयोगोपिभवेत्तस्यपर्यन्तवर्तिनआत्म
नोब्रह्मनत्वस्यवासम्बन्धीस्वभावोभवेत् त
स्मान्नेःश्वैवन्त्साशुभिन्नरूपत्वेवक्रमेवनशाक्य
म् तस्याश्चविद्यायांस्थिततात्माणिपादादिव्या
हृत्यापरमार्थत्वेनशुन्यतेरमाह ॥ इन्द्रियत्वेपि
सामान्येपाण्यादेश्वत्यमानकिम् तथेवेत्वत्व
कलनासर्वत्रकलनाग्रतः ॥ वाचःसत्त्वपश्च।
त्नीरूपतयाब्रह्मनास्तिनैषोक्तेतिचेत्स्या मा।
यत्नरूपतासर्वत्रपाण्यासैवतासावपिवाश्रेकल।
पिश्यते सुष्टवायत्यपदेशोपिध्यानावस्थायांस।
क्राठनालभ्रमध्यादिस्थानान्तरापक्रमणान

स्यातत्कर्षेणतत्प्राणादेरेवमस्तीत्याह ॥ अन्तः
क्रमोद्भूतदेहेभ्यः प्राणादेः किंतस्यसन्ना सर्वे
स्यान्तःपरामर्शेष्वर्णितास्तिप्रवर्तते ॥ प्राणाप
नसमानोदानादेरपि हृदयाक्रमणात्स्वसत्ता
स्यात्सर्वस्यचार्थस्यप्रवृत्तिकालेन्तःपरामर्शो
स्तिनहिपश्यन्त्यभिमनावस्थायोगशास्त्रस्यवशा
द्धार्थस्यापिनपरामर्शः केवलमभेदेनेतिस
र्वेतथास्यात् अत्रवाचःसिद्धियोगिनाशब्दत्वा
दिनोत्कर्षेत्याह ॥ अग्रेणापस्यनयासिद्धिर्देवतायो
गिनेतिचेत् योगशास्त्रेषु सर्वेषांदेवतासिद्धि
योगिता ॥ योवैवाचमुपाशतेतेषांनहिंसासि
द्धिरुक्तावागीश्वरीवाधिष्ठात्रदेवतानन्तशक्ती।
तिसामस्येनरपिनयोगशास्त्रादिष्वधिष्ठात्र।
देवताःकरणानांमहाभूतानांचधारणावशा
त्सिद्धयोपितत्तत्रापिप्रसंगः तेनैतन्मन्त्व
मित्याह ॥ तस्माद्धिरण्यगर्भादियोगसांख्येति
हासनाम् विज्ञायशास्त्ररचनाज्ञानविज्ञविरा।
जते पाणपादीन्द्रियवत्त्रैतद्बलवागिन्द्रियमेव
त् ॥ तस्माद्ब्रह्मादिप्रणीतयोगशास्त्रसांख्याना
मितिहासरूपेतत्क्रममेवंप्रपंचवशात्कासंका

शि. दृ. १९ 16

र्यम् नदितिहासनंतो विहाय स्वमनीषिकया।
शास्त्ररचनाशोभते एवं च यथा पाणिन्यादीन्द्रिय
यमनादिशास्त्राभिज्ञत्वान्न ब्रह्मरूपेणाशंकेविर
च्यतेपि न तदन्तसारेणैव तथा वागपि संख्यादेर
पि कथमनादिनमित्याह॥ ग्रन्थोच्यते प्रक्रिया सो
सांख्यादिरविनानसा तत्त्वोन्मेषप्रसरणो भवेत्स
स्वन्याभागिनी विमर्शानुभवेनैव यथावाक्र
थमेश्विना लक्ष्यते बोधरूपेण न तथावरणा
दिकम् इति चेत्स्वात्मनो नावमर्शान्तीत्युच्यते य
था॥ सांख्यादिसिद्धान्तेषु रचनावाक्रमैस्थिय
मितिशगोसमस्तस्वभिकल्पनामात्रमेनत्वप।
रमार्थसंविमर्शालोचनस्पर्शोस्ति न च प्रक्रिया
परमार्थविचारेषु समवृत्तोपान्ति न तथाहि सर्वे
र्थाः संविदि प्रतिष्ठामुपयान्त्यसंविदिनाश्रम
न्तपवं संविश्वविमर्शाभ्यामसंविदेवन भवति।
ततश्च समस्तं न त्वसारत्वरूपोपं विमर्शोनुभूयमा
नो भिलाषमय एवेति वावासस्कासपर्यापाणा
दीनां बोधमयोरस्थिसमताप्रारम्भो बोधस्वविम।
र्शात्मा प्रथमं वा चैवानुविज्ञेन तपाणिपादादि
नेतिचेत् न तदेवमपि बोधो विमर्शात्मा बाह्यय

यदेतस्यास्तामप्यदेनत् पश्यन्तीनावस्तरूपाभिधा
नाभ्यंतविवार्यतेनायथापश्यन्तीभवति पश्यन्ती।
त्वेनप्रसिद्धेवस्यार्थः स्वरूपमभिधानंचतस्याचर्वेपि
न्वमाह॥ वर्तमानसमानरूपक्रियापश्यन्त्युदाहृता
दर्शिस्यकर्मकोधातुः किंपश्यन्तीतिकथ्यतेनाम्॥
वर्तमानकालानुरूपादर्शनक्रियाहिवागात्मकरि
तिद्यापश्यन्तीशाह्नस्यार्थः दशिश्चधातुस्सकर्म
कक्रियरनिरूपणमत्रकर्मनिरूपणीयम् तदेपर्या
लोचयन्नाह॥ यत्रभासान्वहिर्भूतंतास्ताम्नतोप्यस
तोपिवा सम्यग्वेदर्शनश्रेशोत्रसम्येसमनाकथ
न॥ यथाभासान्तरपटादिरूपानिहन्तयापश्यति
तेनेषांसम्यासम्यविचारे सम्यतानावदसम्यविभ
क्तामश्रयोपयाहितात्मकंविवर्तमिच्छद्धिदर्शन
श्रेशाभयानवाच्या असम्यक्तनदृश्येनासम्यार्थेद।
र्शितेपश्यन्त्यासम्यमनाःयोगःअविद्यावादोपिन
युक्तरमाह॥ गदहुताम्यथाविद्यायावासाप्यस्याः
कथमसिता समासमावसम्यावासम्यक्दर्शन।
तेति: असम्यस्यापिसम्यस्यसम्बन्धोतीवदुर्घटः॥
अनाद्यविद्यावशादप्यसम्यग्दर्शनेमिथ्यात्वंतावद
स्याःस्थितम् अविद्यायापिवसम्बन्धोनतस्यावट

शि॰ दृ॰ २ 17

ते अविद्याद्यविद्याभ्युपगमादेवासमन्तानवस्था
स्यायासम्बन्धोऽहपश्येप्समयोऽक्रमः नच पश्यन्त्याप्य
स्तनाऽक्रमाह ॥ अस्त्यायदिपश्यन्तीपश्यन्तीब्र
ह्मचिद्धता ॥ पश्यन्तीयदसमानत्यपश्यन्तीब्रह्म
तत्त्वमित्याश्वर्यंरूपतास्यार्थस्यश्रमस्याह ॥ वहिर्भी
वात्विस्माद्दोपश्याम्यशयनिसर्वंकिम् समस्तजमस
मानिविचित्रमभिधीयते ॥ किंतत्वान्तराभावाद्वि
शेभावाः पश्यन्त्येवसदृश्याःतेऽस्यसृष्टा तद्वस
रूपान्त्यापश्याम्यश्यते नदेवद्विक्रमम् नचसासमा
सस्यसमानिरूपाणिसृजतीमेतत्वसम्भवादाश्वर्य
म् सत्कार्यवादोपपत्तेःकारणस्यकार्याव्यतिरेके
णासम्यताप्राप्तेः असमसर्गेप्यसमंजसकारित्वेन
मात्तिमप्रसंगात् नचक्रीडार्थ्यावासृष्टिरित्याह ॥
तानात्सृजत्यसौतान्वानेतित्तानेश्वरदर्शनात् अता
नेऽपुनःसृष्टिःस्यादिहक्रीडादिकेनच ॥ सृष्टिस्वता
तश्शीर्णमुनातानानाम् अतोपरिदृश्यात्रैवसृजे
त् नज्ञानेष्वसृष्टिरितिनभवतोदर्शनम् नाभ्युप
गमश्चत्यर्थः अतानेश्वपितुडिमतामतुडिसर्वोक
पंसृष्टिः निष्प्रयोजनावकपंसृष्टिःनिष्प्रयोजना
वकपंस्यात्सृष्टिःक्रीडैवस्वहृत्सृष्टिःसृष्टिस्वभा

वंत्वेवेति हि भवन्तो नेष्टम् पुनर्विकल्पयन्नाह ॥ ना
निरिच्छा निसृजति सेच्छा वा नु प्रपश्यति पश्यन्त्याः
सत्यरूपायास्तत्स्वमेव न दर्शनम् असमेस्मदृश्ये
व पश्यन्त्यां मलिनात्मता असम्यान्तमरूपानाक
ये सृजति कल्प्यताम् ॥ नानिता निवत्तु निरिच्छास्ता
ता वा सृजति सेच्छा वा प्रपश्यतीसेतयथास्त्वत्र
शङ्कोत्र पश्यादर्थः नु शङ्कोवाविर्तकें पश्यन्तीत्व
मेव न प्रक्रमम् नथा हि समस्रूपा सा न हृश्यन्तां वस
मत्वेन दर्शनेनाभ्युपगमोहैत प्रसंगात् ग्रपते।
षा मसमस्मत्वं नतो यथैव सत्यसर्गे मलिनता न दृ
दृसमस्मदृश्ये नु देव भ्रान्तिरूपता पुनरपि वाऽस्या
न सं समासा पश्यन्ती कीदृश भावेपि केन प्र
योजन प्रकारेण सृजतीति विमृश्यताम् असत्य
सत्यसर्गदर्शने प्राक्तरूपविद्यापर्यायपर्यालो
चनप्रसंगाद्दानाय पुनर्विकल्पिते प्रयोजनं विनै
वाविद्याकृतः सर्ग इति पर्यालोचयन्नाह ॥ अवि
द्यायाः स्वधर्मः किं परधर्मो वा भवेत् स्वधर्मत्वे
स्यात्मालिन्यं परधर्मेपि कस्यासौ परस्य शास्त्राणि
भूयस्वतन्त्रावानत्यापि सा ॥ स्वातन्त्र्याद्दुर्निवारेव
स्वतन्त्रः केन वार्यते ॥ अविद्या किं पश्यन्त्याः स्वधर्म

शि. दृ. १८ 18

ननु परधर्मः स्वधर्मत्वेनाकस्य परस्यासौ धर्मः न
सद्वयवादे ब्रह्मणः कश्चिद्धर्मः परोस्तीति णा स्वेभी
ष्टः अथाविद्यास्वतन्त्रैव ननु कस्यचिद्धर्मभूतात।
थापि सा उरुक्षेदेवस्वातन्त्र्याद्धेतोः स्यान्नस्वतन्त्रा हि
केनापि न निवार्यते केन वा प्रवर्त्यते न यावा हि स्वत
न्त्रैव न स्यात् अतः प्रकृते स्वतन्त्राविद्यास्ति कार।
णाभावस्वरूपेति प्रतिकेनास्वातन्त्र्यापत्तेः अ
वाच्यत्वमविद्याया विरुद्धमाह ॥ ननु नामस्वैरवा।
च्यावाच्यविद्याभिधीयते पश्यन्त्यलक्षिता सौ
वानवाच्यदिनलक्षिता पश्यन्तीजासमायाति।
लक्षितानार्हिलक्षिता ॥ वस्तुनि हि नवाभवति
मवातिमत्वाभिर्वस्तुधर्मैर्वाच्यामवस्तु नरवि
यानिस्वभावा कथं स्वभाववर्त्तयाव्यपदेशार्ही।
स्यादिति चेत्स्वस्वभावनासापश्यन्त्याद्दृष्टानवा।
यदि न दृष्टा नर्हि पश्यन्तीजासमायाति सर्वदर्श
नाभावादपश्यन्ती स्यादित्यर्थः अथ न यादृष्टा
न दृष्टेवोपलक्षितैवापरविवेकेनैव प्रतिभानत्वा
अदृष्टमार्गितयावाच्यापि भवेदिति यावत् नत्वा
मत्वैरिवद्रूववनेशोणवर्चोद्दिमायेन अवाच्या।
त्वेनाप्यवहार्यतानस्याः स्यादित्याह ॥ अवाच्यत्वे

नभवतोतस्याशृंगज्ञनोगतम् अलक्षितस्वरूपाया
अविद्यात्वकथंक्षितम् ॥ अलक्षितेसमावाचितेना
पितदीयंशृंगज्ञतःप्रमाणाद्भवनामगतम् तस्याप
लक्षितत्वात् अलक्षितस्वरूपत्वेचावाच्यमवदविद्या
त्वमपिकथंव्यवस्थाप्यते अनुमानसिद्धत्वात्कल्पत्रा
ह ॥ भेदबुध्यनुमानाद्येलक्षितानांनहिंलक्षिता ॥ भा
वभेदसिद्धत्वमथानुपपद्यानयात्वेनाविद्यायादि।
लक्षितानुमितेमर्थः एवंनहिंलक्षितेवनकिंमिस
लक्षितत्वमनुमानेस्या अवाच्यत्वेवापवमपिनसि।
द्धेमाह ॥ नचानुमानसिद्धंत्वेप्यवस्थामाविहूषणात्
नचापिभवतोनुमानेसमयज्ञासिद्धं अवस्थादेश।
कालानांभेदाभिन्नास्वशक्तिषु भावानामनुमानेन
प्रसिद्धिरतिदुर्लभेति हस्तस्पर्शादिवान्धेनविषमेप
थिधावता अनुमानप्रधानेनविनिपातोनदुर्लभइति
वाच्यस्यवदतः नहिवस्तुव्यवस्थापनेशक्तानांप्रम
ताम्नूननानस्मादशक्तानांनप्रमाणमेव ॥ स
मावास्यादसमावानमध्यायाःसमन्वयः वियान
भवतीमेवंनत्वस्याकाविहापनेन् सभेवपदिवि।
घानामभावस्तुर्हिम्नमता म्नमयावाघ्यतेविवेप
श्यन्तीदर्शनात्मिका ॥ समासतिस्तस्येसाधःसती।

शि. वास्यादविद्यासद्यानविपरीतत्वेस्यर्थः तत्रस्थायाः
दृ. सम्भवः सदसतोः परस्पराभावरूपत्वात्तृतीयरा
१५ शिसम्भवः यतः तथाहीयमविद्याविद्यानभवती
19 त्येवेविद्यापर्युदासेनसमस्तविद्यात्मनयाप्रथमा
नानप्रतिषेधमात्ररूपानस्यविद्यासदृशीकाचिद्वि
द्यात्मिकास्यादविद्यासैवम्भूतस्यानातिर्वाच्यत्वेना
प्यद्वयम् विद्यातोसम्यग्ज्ञानाभावः प्रसज्यप्रति
षेधोपियद्यविद्यातत्ताश्रूयतानिर्हेतिमात्रेणकिं
चिदितियावत् ननुप्रत्यक्षयानीरूपयापश्यन्तीना
मसम्यग्ज्ञानात्मकः परोबाध्यतेइतिचेन्न सम्या
ग्दर्शनबोधेनैवेहेनभ्रान्तिः शुक्तिविद्रूपस्याबाधन
शक्यभावान्नसम्भवतिपन्तद्रित्यर्थः पश्यन्तीचने
श्वरप्रमभिनोक्रमाद्येनशाब्दानात्मिकापरमेश्वरश
क्तिरिष्यतेभवद्भिरीश्वरोपगमप्रसंगादपितत्तत्तो
वाच्याभेदेनस्थितोवाचकः शब्दः इत्येवंचशब्दात्मासा
विन्द्रियत्वाभावेपिपाण्यादियथापार्थिवत्वान्नपरमा
र्थस्तथावायवीवागपीत्याह ॥ पाण्यादेश्चेडागया
त्मावाचोवाद्यात्मतानकिम् स्तिम्यशब्दादिवस्तो
नपश्यन्त्यादितोभवेत् ॥ नचशब्दमात्रंपश्यन्तीम
प्यमादेयातमुत्सहतेसमुद्बोधादित्वनयातत्रा

दर्शनात् नपश्यन्त्यासमभूतायाप्रविष्यगावाप।
नमपित्तमध्यमायाइत्याह ॥ अथमध्यमयावास्म
भावायासायविषया नस्यापवहिसंयोगेतुआ।
सेकल्पनात्मना ॥ मध्यमाख्ययावाय्यन्वेनभेदेना।
भास्यमानाभावाप्रविष्टावशात्त्रासाः तस्यापवसं
कल्पनात्मनार्थावसायद्रूपयातुआसम्बद्धोल्लः।
करणेशाणापानपथेतस्यापवावस्थानात्रतप।
श्यन्त्याःपतदपिनैमाह ॥ नत्रापिमध्याकस्याःसा
कार्येपश्यन्त्यवस्थया साजन्याहेत्वाकेनशवलंज
नयेत्सो ॥ नत्रापिमध्यमायावुद्धिपदेवेषवेदकेहे।
नावभासिनिष्टितायाः प्रविष्टायोगाइत्यभ्युपगमे
मध्यमावाकृतविज्ञावाकार्यभावाछायपवचत्र।
वेस्यास्याकार्यास्यादितिमायेनाम्यकारणाभावा।
त्पश्यन्त्यवस्थायैवसाजन्याशमापवंचमतिकेनहे
तुनातोमध्यमांशवलाभिन्नयायसङ्करिनामसोश्
इस्वभावामतीजनयेत् नकथंविज्ञनतेशक्तमि
माह ॥ नहितस्यानिमित्तेवाकारणंसमवायिवा
निमित्तेवपृथक्तस्यान्तमवायेनतात्मता॥ असा
वितिवर्ततेअसौपश्यन्तीतस्यानिमित्तमात्रेकार
णेविज्ञानीयेनापिसमवायिकारणंसजानीयत

शि० यात्रविभागेनवास्थितम् निमित्तमात्रत्वेनाप।
ह० त्रि:समवायित्वेनतीरस्येवदध्युपादानकारणत्वे
२० समपादानोपादेययोरेकप्रवाहरूपत्वेनाभिन्नयो
20 गतेमनाशमकालेभेदस्यान्यथाख्यातयात्वेनस्थात्
पटेप्रतितन्तूनामिववासमवायित्वेपश्यन्ती
मध्यमयोस्तन्तुपटवदभिन्नात्मताभेदेनाप्रथना
त् ततश्चदोषमभिधायदृश्येयपश्यन्तीत्वमध्यत्र
पपत्रमाह॥ तथाप्यविद्यायोग:पश्यन्त्या।
स्तानमेवचेत् प्रथमूकंजगदाद्येसर्वमेवभ
विष्यति इत्यादिपारैमतोहमे:सर्वस्यापवलोपिता
पश्यन्त्यामध्यमयास्सहैकयोगत्वेमत्वेनेकेनवा
मध्यमाया:श्वाविद्यादोष: शुद्धनाहने:प्रथ
शुद्धेवपश्यन्तीयतोनभेदेनार्थान्पश्यमपित्वा
त्मरूपेस्ततोनाविद्यायोगदोषस्तस्मादेवंसम
मध्यमाया अपितदभेदान्नयात्वेवासभिन्नेर्थ
जाते:स्पष्टमस्त्रवणाश्रोत्राद्यनर्हत्रैकम
पिसर्वमेवजगद्भविष्यतिनविदानीमेवमस्ती।
तिप्रमत्तविरुद्धनामस्योपगम्याह वत्तरादीन्दि
यमादि:प्रवर्तकोपसंस्तस्यामनोहतेसर्वस्या।
वत्तरादिसहितायाभिन्नार्थविषयायाविलो।

पितान्नुपयोगिनाच प्रमत्तविरुद्धापि भविष्यति
पुनरस्य मर्यालोचयन्नाह ॥ पश्यन्ती किं शरीरे
न्तर्देहिस्सर्वत्र वा स्थिता अन्तरस्थापितानस्यावा
शे किं मध्यमादिना ॥ पश्यन्ती किं शरीरेन्तरह
न्नाभ्रमो किं वा बहिरपीति सर्वत्र स्थिता पूर्वस्मि
न्कल्पे परिमितत्वं देहिनी यस्मिन्मध्यमायां कल्पा
यामिदन्तावेद मध्यामपि ग्राम्यवस्थानां किं म
ध्यमा वैखरीरूपवाक्यभेदेन ॥ प्रसरन्नादबिन्दा
दिसापेक्षा वेदनी स्वरी ॥ पश्यन्त्यनुवर्तमाना श्रा
णापानरूपबिन्दुनादसापेक्षा वर्णगं सहारयोः
शरीरेन्तर्हितयापि तथापकानाप्यहृत्वास्पादेन
देनेश्वरम् ॥ प्रतिदेहं पृथक्किं सा सर्वत्रैकेन वा
स्थिता नानात्वं तस्य पृथक्त्वे न तदेकात्ममशाहता
शरीरैः प्रविभागस्ते नान्यसमानि ते स्थितिः ॥ सा च
पश्यन्ती प्रतिदेहं पृथग्भूता वा स्यात्सर्वदेहेष्वेकैव
वा पृथक्त्वे वक्तृः पश्यन्त्यस्तु स्तनश्व नादेनम् वा
के सति सर्वदेहिनामेक पश्यन्ती योगादेकज्ञापि
वक्तरि तत्सर्वक पश्यन्त्न प्रेरितप्राणाभिहतस्थानो
त्थितः शब्दविशेषाः सर्वेष्वपि तत्सीमासते श्रु
श्रुतिः स्यात् अमपयाकृविमादशकार्यकारणा

शि॰ त्रस्यस्वभावभेदापत्तेरैक्यंनस्यात् अथैकत्वेपिश
दृ॰ रीरेणाश्रयःप्रविभागःस्फटिकस्येवेति नत्वना
२१ यसमाप्तीतिनवदर्शनेप्यवस्था नथासत्समकि
21 ञ्चिद्रूपंकविद्रूपयोगिभवतीतियावत्॥अविभा
गेस्याहिकेनलक्षणेनस्वलक्षितेने पश्यन्तीयदि
वर्णेपिनलक्षणंनहिलक्षणम्॥अविभागात्प
श्यन्तीपश्यन्तीसर्वतःसंहृताक्रमेस्यादिनालक्ष
णेनसूक्ष्माप्नुतिव्याप्तिपरिहारेणालक्षितायतु
क्तेनलक्षणमेनहिलक्षणमतिशोभनमिस
पहासोयतोविलक्षणंलक्षणमपहिलक्षणेन
हिगमात् नदाह॥अविभागाकथंसास्यायतः
पश्यन्त्यसौस्मृता॥यतःपरपश्यन्त्यसौविभक्त
रूपाण्यौन्मुख्योस्मृतानन्तःक्रमविभागास्यात्
यतोलक्ष्यलक्षणापरस्परयोरस्यविरहः तथाहि
यानिपश्यन्तिकिंसासद्रूपदिक्कालभागशः अत
थायदिपश्यन्तीमिथ्यापश्यन्त्युदाहृता यथारू
पेणापश्यन्तीनिर्विभागाकथंभवेत्॥स्वकेनस्वके
नरूपदिक्कालभागेनकिंदृश्यवस्तूनिपश्यन्तियानि
दृष्टेप्रहेनैमप्याहारःप्रकारेणनन् यदिपुनरतथा
विपर्ययेणापश्यन्तीभवति नत्विमिथ्याज्ञानरूपाप।

श्यन्ती अथवा मिथ्या पश्यन्तु दाहृता पश्यंती
त्यर्थः अविभक्तान्तनरास्यात् भिन्नदेशवस्त्व
भावात् पश्यन्ती नानुरोधात् तथा स्थितेन तद्रू
पेण स्वरूपानतिक्रमेण वा पश्यन्ती विभक्तदे
शप्रकाशनिर्विभागा कथं भवेदित्युक्तम् स्वक
मेव स्वात्मम् ॥ भविष्यन्ते वर्तमाने कथं पश्य
त्यनागतम् असन्निदेशगेनासन्निदेशे सम
दर्शनम् ॥ योग्यदेशस्य वर्तमानार्थानुभवित
त्वेन तावत् सर्वप्रमातृणां स्वात्मन्यनुभवः तद्भ
विष्यन्तमर्थं तदनागतमशाममेव कथं वर्तमाने
वर्तमानत्वे पश्यन्ती स्यात् स्वस्वरूपेत्यर्थः तथा
त्ययोग्यदेशस्थितेनायोग्यदेशस्येन सम्यग्दर्शने
सम्यग्दर्शनरूपा पश्यन्ती त्यर्थः तथासन्निदे
शकालगतेऽसति विद्यमानेऽर्थे न दर्शनम् ततश्च
कथं वर्तमाने योग्यदेशस्यमेव पश्यन्ती भविष्य
त्यमनागतस्थासमन्यदेशस्थितेऽपि पश्यन्ती
स्यात् सर्वदर्शिने चेष्यते सा देशकालावच्छेदस्य
रोपलक्षणे ॥ अथ समाधारणं ज्ञानेनातिक्रम्य
न पश्यति तथापि तद्विभेदेन भेदनानादभेदतः
न किंचन गृहीतं स्यात् तथा स्यात् संहृतक्रमात् ॥ दे

शि॰ शकालभिन्नार्थग्राहीणि भिन्नान्येवतानानिसाप
हृ॰ श्यन्तीनेषुसाधारणमेकंनादक्लर्वत्तानश्चंपव
२२ नव्यापनत्तमंकिंत्वनानियतंपरिदृश्यमानत्नी
लपीतादिनियतत्वानोमरमस्तितमश्यन्तिस।
वैपश्यन्तीमर्थः तथाप्यसाधारणनीलादिनिय
नत्वानानांभेदात्तस्यापिभेदनाभिद्यमानतास्यात्र
त्तसामाप्यतानेभूत्लस्यभेदात् तथाचसतिकिंच
नानागतादिग्रहीतेस्यादनागतार्थसानाभिन्ना
पश्यन्तीनदानीमेवतंगृहीष्यतीति अथवानील
पीतादिज्ञानवद्भेदनास्याः पश्यन्त्यास्तस्याअपि
नीलादिकमविषयहर्तमानार्थशवलीकृतत्वा
त् अथतस्यानभविष्यदादिशवलतापितद्बो
धमात्ररूपत्वेनाविभेदएवततस्तत्भेदतोनकिंच
ननीलादितयागृहीतम् ततःकथंपश्यन्तीस्या
दिति अथाभ्यालक्षणान्तरभेदिनातेःपश्यन्ती
संहृतक्रमेति ॥ संहृतक्रमरूपस्याःसंहृतीजाय
तेपरः यथाक्रमःसंहृतोवाकिमात्मस्वपररवा
त्मनःअक्रमत्वंस्यात्स्वत्रापरमागमः किंसर्व
सक्रमाभूत्स्वारूपहितंव्यमस्यते ॥ संहृतश्चा
मोस्यामिन्येवमितिशाह्रोभिन्नक्रमोयोज्यःपवंय

दिसमस्थैवपश्यन्नात्मनिवङ्क्षीहित्वतांसंह
नीयेवार्थैःपेत्तणीयेइतिव्याहृतम् अथवात्रती।
यार्थैयथाक्रमः संहृतःपश्यन्नासानथाप्येवे
वाधिकरणापन्नांकिमात्मनिसंहृतोथापरे
निर्विकल्पः नथात्मनिक्रमस्यसंहरणेयोजनेमति
नस्यसक्रमत्वंस्यादथामत्रनद्वितीयवत्समन्वयः
नेनस्वद्वैतापत्तिः अथात्मन्येवपूर्वंसक्रमयाभूत
यापश्चात्क्रमः संहृतोनिवारितोनतत्वद्वैतापत्तेः
नथापितस्याःसक्रमाक्रमरूपद्वित्वप्रसंगः अविभा
गाकथंसामान्यतःपश्यन्त्येभोमरते मत्रपश्यन्ती।
त्वादेवदर्शनक्रियाकर्मकरणापेक्षयानिर्विभागत्वे
हपिर्नेसमकमानंपरेणाशंकते ॥ अथात्मनासा
स्वात्मानंपश्यन्तीनिर्विभागशः भागेकरणाभूत
त्वामात्मन्येवअज्ञात्मता ॥ आत्मनैवात्मानमेवचप
श्यन्तीसास्थितःनिर्विभागशः विशिष्टाद्यन्तश।
यस्मत्ताडांगात्रिक्रानाकर्मकरणादिशक्तिमात्रे
णस्थितेन्यर्थः नत्वपिभागेद्वितीयकारकशाम्भा
त्मनिकरणादिरूपत्वान्तस्यापत्वपारतन्त्र्यंजडताव
शात्मेतिस्वातन्त्र्यात्मत्वादेवविरूपस्येनदीश्वरप्र
त्यभिज्ञायांपरीक्ष्यैवपरप्राह ॥ आत्मानमात्मनाह

शि.
दृ.
२२
13

न्तिदेवदत्तोयथातथा भविष्यत्ववनशस्यसंयोगे
वविभागिना हस्तादेःकरणत्वेहिमस्तकादेश्च
कर्मत्वा कर्मत्वम्नःस्वावयवीनामूर्त्तीयादृद्पुनः
देवदत्तानियथाकर्मादिभेदस्तथात्रस्यादिमेतत्र
देवदत्तस्यमूर्त्तत्वेनविततकारस्यसंयोगेरेवबहुभि
रूपगृहीतात्मशङ्काभिधायकैर्विभागः तथाहिह
स्तस्यामस्यावयवस्य शस्त्रादिपुनः करणात्म
स्तकस्यहृदयादेर्वाहन्यमानस्यकर्मत्वात्कर्त्तमतो
पुंकःस्वशान्त्यामपवहृस्तादिसम्बद्धेत्रवयवीमुके
यतएवतावमात्मभावःपश्यन्त्याःपुनश्चिन्त्यायह
पत्वेनामूर्त्तीयत्वेतस्याभावात्त्रावयवापेक्षोयंव्या
वहारः ततस्तस्याएवभागेकरणादित्वेनजडता
पत्तिरेव॥ पश्यन्त्यदृष्टमात्मानंदृष्टावाहृष्टताक
थम् पश्यन्त्यादर्शनेदृष्टेनचवाप्युपपद्यते॥आ
त्मानंचपश्यन्तीकिमदृष्टंवैपश्यमथदृष्टम् त
द्वयमपिनयुक्तम् यतःपश्यन्त्याःप्रकाशरूपाया
अदृष्टत्वमप्रकाशनात्रैव दृष्टेवात्मनिपुनर्दर्श
नक्रियाप्रवृत्तिः पुनःतनचपश्यन्त्याआत्माप्रतिति
णामयायेनप्रतितितत्त्यामेवदर्शनक्रियायाःउपा
योगेनवर्त्तमानतास्यात्त्रापितस्याआत्मनोदिकाला

वच्छेदः ॥ पश्यन्ती सा किमात्मानं पश्यन्ती जड
मेव वा जडे जडत्वमेवस्याः पश्यन्तोऽस्यानवस्थिता
सा वात्मानं प्रकाशरूपत्वात्मपश्यन्त्यात्मनात्मा किं
पश्यन्ते पश्यन्तु ना प्रकाशरूपं जडं जडेन तस्मिन्ना
पि जडा स्याद् यात्मनाप्यस्याः प्रकाशात्मत्वात्मपश्य
न्ति न च भिन्नं पश्यन्त्यपि त्वात्मानमेव न तत्स्याः।
पि हि द्वैविकल्पयोगादनवस्थिता अवस्थानस्य द
र्शने विश्रान्तेरभावात् ॥ किं चित् पश्यन्ति वा सत्ये
न दृश्यदर्शनान्वयः कर्मत्वे पारतन्त्र्यं स्यात् स्वाप
ह्नि जात्मनि ॥ यदि वा भवद्भिर्नीमनीलपीनादि स्व
ले विभक्तस्वरूपं दृश्यं पश्यन्त्यपि न दृश्य भव मत्राप
त्ते दृष्टारमेव किंचिदकल्प्य स्वात्मम् दृश्यानुरूपं प।
श्यन्ति न च पश्यन्ति दृश्यार्थमयद्रूपानुरूपेव सती प्र।
काशते पश्यन्तीति कथ्यते तेनोक्तदीयदर्शनानुग
मः स्यात् पश्यन्त्यर्थः क्रियाकर्तृकर्मकालविभागा
मात्मको भवेन् वास्तवेन कर्मत्वेभ्युपगम्यमाने तदी
यस्तत्त्व दृष्टरूपात्मापि करणोत्सति न सिद्ध्यैवैका
त्मनि दृश्यानात्वतन्त्रे दृश्यपनयापरतन्त्र्यं स्याद्विरुद्ध
म् ॥ स्फोटरूपवहिः पश्यन्तीन दृश्या वा हृद्यं भवेत् न
दृश्यन्ते तैः केवानन्दे गुरुस्वरूपया वाक्यगमानसम

शि. त्वंलभ्यतेनविशेषणा आमानामविचारोवास
द. र्वथैवविवर्तते ॥ भवद्भिःस्फोटःपश्यन्तीवनि
२४ त्यत्वेनाभ्युपगतोनतःस्फोटएववापश्यन्तीस्या
२५ च्छहमात्रभेदामतोवायानत्रैद्वैतेस्यादयन्त्वपते
येकैवाभ्युपगतेनतत्पश्यन्त्या स्सम्बन्धिसमार्थैर
र्थिंवलभ्येताग्रुलग्नेहस्तिमृगशानमास्तेश्मन
पावाकास्फोटपतीमात्रलोकेनतत्पश्यन्तीसंतस
मदर्शनत्रूपत्वेनसर्वस्यस्फोटस्यसमस्याप्यसम्या।
र्थत्वंनदोषः पश्यन्त्यामनस्तत्रशुद्धसंविद्रूपस्य
मिथ्यात्वेदोषएवपश्यन्त्यैकेनसर्वस्यस्फोटस।
मार्थत्वादामग्रणीनानामग्रणीभिन्नविचारोवास
र्वथानदानिवर्ततेसर्वेषामविशेषेणसम्यग्
पत्वात् सर्वोरूपपश्यन्तीवद्रूत्ववत्रिस्फोटत्वरूत्वं
नतथाद्वयहानिरित्येतदप्यत्रस्तूचितम् ॥ स्फोटस्या
स्यरूपेहिपदार्थैर्व्यंग्यताकथम् पश्यन्त्यास
मत्रूपायाग्रसतैवव्यंग्यतानच। नादग्वंजनतोप
तामानकिंचनजायते ॥ स्फोटस्यवहूटस्यनि।
मस्यतमस्यपदवर्णाध्वनिभिरूपरूतैरकिंवि
स्वरूपेरशक्तैरमन्तविजानीये:कथंव्यंग्यता।
मस्यप्रकाशनसामर्थ्यंतेषांसम्यनायते:पश्यन्त्या

त्मत्वेपि च स्फोटस्यासमस्तजनकत्वानत्यैव न श्रु
का अस्तत्वेनाविद्यात्मनाभ्युपगमानलोके न रूप
मिव स्वयं प्रकाशन शक्त्यान किं चिदेवाविद्या
त्मैवसाम्याभावस्तुपं वर्ण्यैवाविद्येति कृत्वा ॥
पश्यन्ती वा प्रमाणेन केनासौ प्रतिपद्यते प्र
त्यक्षस्यागोचरत्वादनुमानं प्रदूषितम् भवद्भि
रेव नागमस्यानन्नुभूतार्थवक्तृता ॥ प्रमाणेन
वाक्येन पश्यन्ती भवद्भिर्वर्ण्यते अप्रमत्तेना
वस्थवक्त्रादिमनोगोचरातिक्रमात्रास्ति प्र
वस्थेमादिनाभवद्भिरेव तस्य रूपणस्यानुमा
नेसम्यगवबोधकम् आगमस्यापिनानुभूता
र्थवक्तृतानतरपि न प्रमाणम् ॥ अथ स्वानुभ
वेनैव पश्यन्ती पश्य युक्तितः एवं तर्हि परस्या
सौ पश्यन्ती कथं मागता यो हि पश्यति पश्य
न्ती स देवः परमो मतः ॥ अथ भवन्तो मामाङ्गः
स्वांगतेनानुभवेन प्रमाणेन पश्यन्तीयुक्तितो
योगात्मसाधेरवधानाम्पशेषेति एवं तर्हि अ
परस्य स्वानुभवसंवेद्यस्य पश्यन्ती कर्मत्वेशा।
शा नतस्यसापरमार्थत्वेनोपगमानतथा
स्याद्यस्यान्तरानी पराकाष्ठाशमोदेवत्वेन सर्वो

शि. कर्षेण भवतामतः स्यात् यस्मामपि सर्वदर्शी
दृ. नीपश्यति न तस्य दर्शनस्मागः ॥ प्रतिभा कश्चि
२५ त्याया वा सानुमानेन न स्यते नचापि प्रतिपाद्य
25 स्य कदाविकप्रतीतत्वम् ॥ अथ पश्यन्त्या प्रति
भाप्रमाणेन स्थितिभाप्रभासनेन निश्चितमस्ति
रूपेण तन्निमादिवत्प्रमाणम् अथात्मस्थि
तिरेव विलक्षणा समैवंशेमतीति प्रतिभानदा
त्मस्थितेर्विशिष्टायाः साध्याव्यभिचारनिश्च
येनार्थान्तरावगमेऽनुमानेनैव तस्य भवतामा
निष्टम् अव्यभिचारानिश्चयेत्वनवगमकत्वे
शक्तिवशाद्यानुभवः कदाचिज्ज्ञावी प्रतिभा
वाभवेत्पश्यन्तीपक्षेभासेन प्रतिपाद्यमानस्य
ननु सदा न स्वतस्याविकित्रंदर्शिनेस्यात्रसदा
प्रकाशमानतानचैतत्कालप्रतीतत्वमन
म् ॥ स्वात्मनात्मानमथवेत्पश्यन्ती साभवि
ष्यति नदानीं प्रतिपाद्यस्य किमायातं स्ववे
दनात् वक्तृस्थमेव तस्यापि पश्यन्तीपश्यां
पात्तयम् ॥ आत्मानमेव जानातितथाप्य
स्यास्तिकमेता ॥ नानुभवादिनापश्यन्तीदर्शि
नमपि तु सा स्वात्मनानन्यतिरिक्तेनानुभवेन

त्वमात्मानं पश्यन्ती भविष्यतीति यदिमं तेन
देवं मत्प्रतिपाद्यस्य भवद्भिरुपदेष्टृभिः कि
मपूर्वं कार्यं स्वयमेव तस्याः प्रथनात् एवं तव
श्यवक्तृत्वे भवद्भिः प्रतिपाद्यस्य पश्यन्तीमदृष्ट
पूर्वां त्वं पश्य पास्त्वयमेवात्मानं पश्यति तथा
पि वास्याः प्रतिपाद्यस्य सम्बन्ध्यनुभवं प्रतिपूर्व
वत्कर्मतास्येव प्रतिपाद्येन परिमितत्वामरा
भिमतायाः पश्यन्त्याश्चुन्त्वामपरिमितेनैव हेत
दृशोचितेनानुभवेन सादृश्यपास्यात्तन्नतदाप्रति
पाद्यप्रतिपादकपश्यन्तीनामेकध्यम् येन
कर्मतापत्तिर्न भवेदेवं च कर्मतापत्तौ न स्यात्स्व
ये प्रकाशनात्तिरिति पुनरपि न स्वप्रकाशक
मेव प्रधानं भवेत् अव्यतिरिक्तोऽपि प्रकाशत्व
स्याप्यात्मानमात्मना पश्यन्ती पश्येति विवर्तेस्त्
स्या लिंगनाद्युक्तत्वात्पत्राः अस्यास्तीति पश्य
न्तीस्वरूपस्य ॥ अस्मत्प्रतिपाद्योऽस्मिन्नस्मत्
प्रतिपादकः अस्मत्स्योपदेशात्वमस्मत्येन परी
हाते ॥ पश्यन्त्यतिरिक्तः सर्वैव प्रतिपाद्यादिप्र
पंचोऽस्मिन्दर्शने समस्तत्वनूनतः पश्यन्त्याः सिद्धिः
कस्यचाकेनचाप्रमाणेन येन सा वाप्रमाणेन स्या

शि. ष्येतेनसमसमता ॥ नन्वसमत्वेहिसमसमत्वमस
द. मत्वेनकिंचन ॥ यदिवायेनप्रमाणेनसाध्व
२९ स्याप्यनेनसमसमत्वेष्टानद्वयोःप्रत्यक्षीतप्र
26 माणयोःसमताप्रामाप्रमाणस्यासमत्वेनकिं
चनक्षितेस्यात् ॥ साधुशब्दसमुच्चारात्कस्य
स्वर्गादियोगिता प्रत्यक्षश्चेदविद्यात्वेनत्रोगो
नुत्पयोगतः मध्यमादेर्जडाणाः किंभोगेनश
ब्दात्मनः तस्मात्साधुःसाधुःस्याच्छब्दविद्याफ
लप्रदः एवंव्याकरणस्यापिसमुच्छेदउपेक्षितेन ॥
वैयाकरणोस्यसाधुशब्दप्रयोगः स्वर्गापवर्गफ
लउक्तः एकःशब्दःशास्त्रसंवेद्यप्रयुक्तः स्वर्गेलो
केकामधुग्भवति नयासाधीवाग्भूयसीयेष्व
भ्रूरुषेषुव्यवस्थिता ॥ अभिकेवर्णनेनेषुशूण्वद
पेप्रजायते: प्राजापत्यंमहत्तेजस्तन्मात्रैरेवसं
हृतम् शारीरभेदविवर्तेसंस्थायेनविश्वप्यावती
ति तस्मात्स्वर्गसंपत्यनावचनप्रयुप्यामः शास्त्रप्र
योगएकनैतिनस्फलार्थिनयापप्रपत्नाः कारे
नस्वर्गभोगोन्तुरव्यादविद्यासमाकेणाशुद्धता ।
स्यात् मध्यमावैखरीदशायामविद्यानिक्षेपतस्त
भानियामिपरिहारोनुवृत्तेनपद्धतिः नत्रपारमा

र्थिकप्रमातृनिष्ठाहिविषयव्यवस्थितिः तन्म
ध्यमादेस्तविभागत्वेनद्वैतावस्थानेस्म विद्या।
शबलस्वरूपतयाजडत्वात्परमार्थपदप्रतिष्ठेन।
किंचिद्योगेनभोगएवामोनभवेदित्यर्थः तस्मा
त्साधुशब्दः सुकृतः शब्दविद्याफलसंभोगादेर्मा
ना प्रसन्नपश्यन्त्याश्रुत्यापादनेनासाधुशब्दभः
स्यात् एवंचाप्रभकारित्वाययथावर्णितफलेषा
कारणमपितत्त्वीयंमुक्तिद्वैतेऽयमेवस्यात्॥ वै
याकरणभोगसकाविद्यानात्वेषणेनकिम् भ
वतामप्रसन्नेतेनकेवलमिहोदितम् विद्याना
भासनंयावत्समीतायामुक्तास्तम्॥ अर्थप्रती
तिहेतुसाधुशब्दानुशासनव्यापारमेववैयाकर
णास्वस्यकामोतप्रयोजनेनशास्त्रेऽस्मिन्ज्ञानम
नुसरणीयनत्वेषणेनभवतांकरणीयत्वेनात्र
सत्वेनकिंचित् नकेवलंचात्रैवपश्यन्त्यभिधा
नेनसम्यग्ज्ञानाभासएवाकोयावच्छब्दसमीता
मपिविहद्वैतहारिणा॥ दिक्कालादिलक्षणेनव्या
पकत्वेनविद्यमाने प्रपंचव्यापकोयोहिसर्वेदित
सवर्तते॥ दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्र।
मूर्तये स्वानुभूत्येकमानायनमःशान्तायतेजसे

शि. इतिलक्षणेनदिग्देशकालैरवच्छेदोविशिष्टमान
६ नानिषिद्धा तस्याप्रकंपरिमितदेशकालादर्था
२१ नस्यावच्छेदात् अयथासर्वदिक्कालादिविशेष
27 णभावेव्यापिकत्वादिनस्यात् व्यापकोहिभवे
त्सर्वदिक्कः वर्तमानः सर्वकालावच्छिन्नश्च
नित्यः व्यापकत्वमुपलक्षणंनिर्दिष्टम् अथदि
क्कालविशेषावच्छेदाभावोमतः तत्रैवमुक्तं
तसामान्येन तत्त्वरूपिणुक्रमिमाह ॥ स्वानुभू
तिर्वर्तमानकालेनास्यविभाव्यते एवंकालान
वच्छेदःकथमस्योदितोहितैः ॥ यस्मिन्त्रिकाल
भागेस्थितः सांसारिकः प्रमाताभैतेनवर्तमानका
लेनभविष्यदादिनानतानस्यावस्थानात्स्वानुभ
वविषयतास्योपलक्ष्यते तत्कथंकालविशेष
णाप्यनवच्छेदः ॥ अनन्तेवगमःकुतस्तेजस्त्वेशा
न्तताकथम् असर्वगप्रमाणंहिसूत्रितोलक्ष्य
तेचितः ॥ यत्तत्सद्धोपगमाद्वेदवाददेशकालयो
गोवर्षंभावीमनन्तत्वेदेशकालपर्यवसानमुच्ये
नानस्यापर्यवसितदेशकालस्यकानुभूतिर्वर्तनयोः
सम्बन्धोपक्रमस्यथः तथास्यात्मनःस्वरूपस्यप
रिच्छेदमियत्तांविनानन्तेवस्तुनिकुंठाशेवगमो

स्तभागानामपर्यवसानात् अनन्तताप्रतीतिस्त
परिदृष्टान्तवमदर्थो निषेधपुरस्सरत्वेनायामाय
न्तकोटिदीर्घवस्तुमात्रावसायिनी स्फुरति नत्वनन्ते
नरूपेणापरिच्छिन्नत्वेनावभासनसम्भवः परिसमा
मरूपनिश्चयो हि प्रतीतिः तेजोरूपतावेन्द्रिराभा
सत्वाभावात्कथं शान्ततानन्तेयमुक्तिः शान्ताय
तेजसे इत्युपचारेव किं प्रयोजनम् अस्वेगानदृ।
व्यपरिमाणामूर्तिकाठिन्येवानविद्रवति नकथं
चिन्मूर्तेय इति अत्रैवशङ्कतिमत्ववादिनोरूफतो
गताः अनादिनाशान्तेनेवशङ्कनत्वेनतस्यता ॥ अ
सेवेयाकरणापवस्फोटादर्शदेवशङ्कात्मावेतिना।
मिष्कन्तितत्रैवरूपाः अयतन्नापितेषांपश्यन्तीरू
पेणानादितिधनात्मनाशङ्कत्वेनतस्यप्रमाणा।
भावादिरूपणानास्फोटतात्मतावातदाह ॥ आमा।
नामभाषितत्वेविशेषेणानालिशङ्कगः तिमत्वेषा।
हूनत्वस्यावयवंधतिभिन्नेव व्योमवस्थेनतस्यत्व
मरावोन्यानुमेयता ॥ अनामभाषितस्यापितिमत्वा
विशेषात्तस्यप्रमाणतास्यात्ववतिमस्यधतिभिःक
दाचिदवयवत्वयुक्तेतिमेकरूपत्वेनवकाशकत्वा।
योगात् अप्यध्यातिमेकमपिवाकाशंयतिभि

शि.
दृ.
२८

र्थ्यते घटाकाशादिवायवादिभिस्तथाशङ्कात्मा
पीति तत्रतत्स्वभमत्रयतत्स्यदायोऽस्तिशब्दगुणा
दित्वात्तु मेयतातत्त्वप्रमातात्वाख्याव्यक्तिः ॥ भवमते
न किंमायपपश्चापातिचिच्छिवे तथारूपानुरूपता
स्यस्तते:शिवरूपतः ॥ समवाश्चतत्त्वस्यतत्त्वमतोऽस्मा
स्वविरस्यताम् ॥ शिवाद्वैतनयेऽपिभवतः शङ्कर
वच्छिवेऽपिसमताद्वि दृष्टान्तायः किंनापतीतिचे
मत्र जगदपिततः शिवरूपाच्छिवरूपानुरूपेण
तथासर्वशक्तियोगात्पदार्थस्तेनतुशिवरूपमे
वातएवचसमवरूपंतथावस्थितेविस्तरतः ज्ञत्वत।
स्यत्वेशङ्काद्वैतनयतेतुशिवाद्वयस्येत्येतद्दूषणापा
दनाद्विरम्यताम् तदेतत्त्वासंगिकस्तुकापश्यन्ती
मेवपर्यालोचयन्नाह ॥ अपनात्वैवपश्यन्तीस्फुट
मेवजडाततः स्तानश क्तिस्टताभेग्यास्त्रीलिंगाख्य
पदेशतः ॥ अयदर्शनार्थानयेदोषास्त्वाममात्रेण
पाटच्छिकेनपश्यन्तीयमेस्त्रीलिंगभेग्यावद्वसम
स्वभित्ज्ञानशक्तिरूपासामतातततोविरुद्धमेतद्दर्शना
समन्वयातरतापतेः जडात्मनिवृत्तानशक्तिमात्र
पपत्तिरिति ॥ शब्दस्यविषयाख्यस्यमिश्रत्वेनेन्द्रि
यस्यतु सर्वदर्शनविज्ञानस्यापरवेदिनाम् ।

यस्मादनादिनिधनं शब्दतत्त्वं परा हि वाक् पश्य
न्त्यावर्णमानत्वेहस्तेयोहैकतापनेन ॥ विषय
रूपत्वेनैकमेतयायस्याख्याप्रनीतिः शब्दस्यतसे
न्द्रियस्य च करणतया प्रसिद्धस्य वा म्रूपस्य मिश्रत्वे
नैकीकारेणायस्मात्तेकक्रमनादिनिधनमित्या
दिकमभेदाभिधायितयोः तस्मात्तेन मिश्रीकारे
ण सर्वदर्शनात्तानतापद्वेदितो वैयाकरण
नोशामः नहि कश्चिदपि सांख्यादिदर्शनेषुख्यावहा
रिकयोरिन्द्रियविषययोरभेदः शब्दः एवं च वा शब्द
स्य परत्वेनादिनिधनत्वेनाद्वयवादादैकेनवर्ण
मानत्वेहस्तेपिकर्मेन्द्रियेन ग्राहेण विषयेणैक
नाप्रसज्येत ब्रह्मणोत्तानशक्तिः पश्यन्तीमपि
यावदृश्यन्तेतावदस्यदपि स्त्वनरेमहष्यामि
मास्त ॥ पश्यन्ती हि क्रियात्तस्या भागो ग्रहोपरो स्थि
तौ ननदृष्ट्यामित्येनहि मर्षः पूर्वेनोभवेत् या
याकर्तैःकृतालादेः घटकार्यरतीदृशः विमर्शेर
स्काद्रूपेणातद्घटरूपापि संस्थितम् सा स्थिता पूर्वं तत्र
स्याःस्क्रायाःप्रसरःकथम् याव ससत्वेतलासथि
नःकार्योन्मुखःस्थितः तस्मात्प्रपितामरस्येव वा
स्यावाक्यितःशिवः एवं भावप्रक्रियायाप्रपि सत्त्व

शि. सू. २५

नरास्थितिः स्थितासान पुनः समावाचो वाग्ग
मात्मनः श्यन्ते ब्रह्मरूपं वदरोरेपि कथ्यताम्
पश्यन्ती हि दर्शनक्रियात्मिका सर्वा परीभूता
वयवा सर्वं चैतद्दृश्यमिति विमर्शः ऊलालादे
रिव चटादिकरणे वश्यमिच्छात्मकः स्यात्तद
त्रापि सर्वमेतत्स्थितम् एवं चेच्छादर्शनक्रिया
याः सर्वा स्थिता न स्यास्ते ज्ञाया ग्रपि वितनसम
स्थि स्वात्मनरो लासमिष्टेनयकार्यौन्मुख्यलक्षणं
विना शाश्वक्मायां कण्ठे ग्रसरस्य स्यात्रपि वितो
निर्हमोन्मुख्ये ज्ञातानक्रियाक्रमव्यवस्थायाय
सामरस्यमेकीभावः समावेशविषयः तत्रव
वस्थावान् यावस्थाश्रयोऽक्रमः शिवभट्टारक
स्थितः इमेवं ज्ञानशक्तिनाभिशापेणापि पश्यन्त्य
भवभवलक्षणां प्रक्रियां प्रतिस्त्वनताम्यापिप
रक्षणास्थिरस्थितनःसाम्पन्नमव्यानन्दवाग्ग
मात्मिकाया वाचस्समास्तस्या ब्रह्मरूपत्वमेष्टव्य
मेव मिथ्यमाणे भूतनताविशेषाह्नुदारदेरप्येवमुच्य
ताम् ॥ यथा सर्वपदार्थानां भगवच्छिवरूपता ।
तरहसामिद्धियस्यापि न पुनः सापरादशा कण्ठादे
वेदने वा येभ्यापारो मात्रनस्यसा कारणं नाटद

पादिशब्दस्यास्तिशिवात्मना तस्यापि कथितापं
चतत्वदीक्षाविधौक्कचित् तकारवर्णनेनतत्तस्या
स्तत्वेशिवात्मकम् ॥ यद्यपिसर्वार्थानांतत्तानगो
चराणांचिदन्तःप्रवेशात्मिलक्षणपरमेश्वरस्वरूपता
परमार्थोपयातथावागिन्द्रियस्यापि तेषु सर्वा
र्थान्तर्भावादस्तेयत्वेसत्वादेतथापिवागिन्द्रियद
शापरात्वभवति मायाशक्त्याशिवाभेदाख्यानउ
न्मानात् तथाहिकण्ठतालादौवस्त्वेनकदेशेवा
यायैभिवातथापारंशब्दरूपेन:ऊरूहेनामतस्या
ताकरणमेवावसर्वैवभेदमप्यपरावस्था अथ
नादरूपस्यस्थूलस्यसूक्ष्मस्यपरस्यचशब्दस्यास्ति
मन्त्रात्मनः परशिवात्मतानदृष्टाकथितापंच
तत्वदीक्षाविधौदीक्षाशास्त्रेणपुनरेवंवाचरन्द्रिय
रूपायाः परभावस्तन्मयत्वेवाजगतोप्युक्रमतः स
र्वेशिवात्मकमेवोपपन्नमिति ॥ इतिश्रीमद्राजा
नकोमलदेवकृतौशिवदृष्टिवृत्तौद्वितीयमाह्नि
कम् ॥ अद्वयवादःस्थितःपश्यन्तीविवा
रानन्तरंस्वदृष्ट्यानद्वयगतिः अतीदानीमार
म्भः तथाचतैरुक्तंपश्यन्तिरूपायिवोनीरूपा
याः शिवसंस्तयाव्यपदेशः यत्तांतावामकानिम

शि. नुपास्महे इति तयाह ॥ अथ शक्तेः परावस्थायैर्भ
ह स्तापरिगीयते प्रकाशप्रकाशतो देवस्ततः शक्ति
३. दशायतः ॥ लिंगविशेषान्यथात्रुपपत्त्याशक्ति
30 त्वेनैवाभिमतस्यार्थस्य परावस्थारूपाभिधानं भ।
क्तिरेव ततः परस्य शक्तिमतो भावात् शक्तिम
दभिन्नाहितत उक्तमापि प्रयोजनवशात्त्रिर्दिश्यमा
नानमारकार्येणतस्तत्वेनिर्देशमर्हतियतस्तेरेव।
ततः परावस्थातो नत्तरं शक्तिदशा किं विरुद्धत
नेमादितो कानतो ये: शक्तेः परत्वं गीयते तेनस्त्वया
यर्मभूतया धर्मीस्वाश्रयः स्वतन्त्रो वास्तवाभेद।
प्रमादेवः शिवः प्रकाशतो निर्निमित्तमेवतद्वि
शेषात्मनि स्त्रीलिंगे किमिमभिनिवेशः पुंस्त्व
स्त्रीपुंसयोः सामान्यलिंगे नपुंसकं पुनः शक्तिमा
पर्यायरूपं नैवं विधविस्वेच्छरनिर्देशावसरे प्रक्तो।
पसादतमिन्नमभेदाभिधानार्थं शक्तिनदृतो पुंस्त्व
नोपपत्तिः ॥ तथा तद्व्यपदेशश्चेद्व्यपदेशः शिवात्म
कः ॥ तथा स्त्रीलिंगेन परमशिवस्य व्यपदेशोम
तश्चेत्तस्यापि व्यपदेश उक्तप्यायाद्भिवशाद्दात्मकः
कार्यः अभेदमेवाह ॥ न शिवः शक्तिरहितो न शक्ति
र्व्यतिरेकिणी शिवः शक्तस्तथाभावानिच्छयाक

नैमीहते ॥ शक्तिशक्तिमतोर्भेदशैवेनात्र न
वर्ण्यते ॥ शक्त्या रहितो शम्भुर्नोनयद्यपि शिव
स्तथापि कथमेकान्ततोह नशक्तिर्व्यतिरेकि
णीति तथाहि तेनतेनैववैचित्र्येणोदशानति।
उष्क्रानिष्क्रामात्रेण शक्तः शिवः कर्तेमितिव्य
वहारस्यभेदः शक्तितद्वतोर्भेदानुपपद्यमान।
त्वाच्चैवनकदाचिद्वान्नरादिभेदेष्वपिवर्ण्यते
यथान्यत्राशामाणिकदर्शनेषु नदेवविचारयत्रा
द ॥ शक्तेरेवस्वतन्त्रत्वात्कर्तेभावात्रिविधकान्
सामर्थ्यं यदिकल्प्येनतन्नामानन्त्यमेववा भेदेहि
शक्तिकिंकार्यंकरोत्वनवशक्तिमान्॥ नत्रयदि
शक्तिस्तत्किमसौशक्त्याकरोत्यथाशक्त्या यशक्त
स्यकरोति प्रसंगः शक्तत्वेनस्याः शक्त्यन्तरयोगे
शक्त्याश्रयस्य शिवस्यैवशक्तिरितिनामस्यात् अ
थशक्त्याप्यवसमाभिन्नशक्तियोगस्तस्यैवभिन्न।
शक्तिकार्यंकुर्यात्कथंवाकुर्यादशक्त्याशक्तत्वेशक्त
त्वाकल्पनेनावस्थास्यादनवस्थापत्तेः किंच ॥ शक्ति
मानेवशक्तिस्याच्छिवकारणत्वेनः शक्तेः स्वा
तन्त्र्यकार्यत्वाच्छिवत्वेनकश्चिद्भवेत् ॥ शक्तिरपिश
क्त्यन्तरयोगान्नकुर्वतीशक्तिमानेवस्यात्कारणात्

शि. तावद्यथास्वशक्तिनिर्मिताकर्तृत्वादिधर्मः य
दृ. थाशिवभट्टारकः शक्तेश्च सततं स्वनिबन्धनेका
३१ र्येनामाश्रयमिति शिवनामतन्त्रकृद्विद्रवेत् इ
31 तिशैवदर्शनानुपपत्तिः स्वपक्षस्यानाम् ।। मु
मुक्तोपि निजां शक्तिं स्वातन्त्र्यतामापतेन्
शक्तिमुक्तो विविक्तस्य शिवभट्टारकस्या
भ्युपगमे ....
भावेन प्रतीतिरस्ति केवलमेकस्मिन्नेव यस्मि
न्वस्ति प्रतीते किं विद्रवति रस्ति केवलमेक
स्मिन्नेव यस्मिन्नस्मान्ने शक्तेर्व्यवहारस्तारमेव
गृह्यन्ते शक्तिमानिति दाह ।। न हि शुक्लस्य शुक्लक्ले
मन्तव्ये रोस्यैषत्वमभवेत् ।। शक्तिः शक्तत्वं न श
क्तधर्मो न च धर्मो धर्मिणोभिद्यते न यथा हिमवतोः
शीतोस्पर्शो न दृश्यगुणत्वमाप्नोते ।। न तु स्तम्भत
त्वं हिनासैव क्रियतेऽद्यते ।। हेमादिवदासवं
न दूरं तेषु अभिचारितम् यद्योऽस्य व्यतिरेकत्वे स
प्राप्तो दाहकाश्रयात् ।। मन्त्रैणैकस्य स्तम्भनं य
स्य न यथा शक्तिव्यतिरेक ताशक्तिमनन्तुभ्यते तन्त्रे
...... भावे समयेरेखं नोपलभ्यते यतस्तदा।
नीमसो वक्तिस्तेजोमयत्वेपि यथा स्ववर्णादिर्

ष्वेभास्वरम् अथैतैरेव हेमादिभिरग्निसंतप्तैर्मो
महाभूतात्मभिरेव दृष्टान्तैर्यदि शक्तिव्यतिरेक
नाशक्तिमत्तत्त्वेनैतन्न दोषः यतोदाहकत्वेना
ग्निनत्वस्यास्तत्वहि शक्तिव्यतिरेके दृष्टान्तीकृतो
नवक्तिमात्रम् ।। शैवैः सद्भिर्वाचपवपश्यन्त्यादि
क्रमेस्थितः कल्पितात्रैरशैवत्वमात्मनः प्रति
पादितम् अग्मध्यैः शक्तिवादिभिर्यस्माति।
रूपादिज्योतीरूपायाः शिवसंज्ञयाव्यपदेशश्चै
वमभिधानाद्भेदवदर्शनस्थितैरपि सद्भिर्वाचपव
क्रमव्यवस्थिताः पश्यन्तीमध्यमावैखरीसंज्ञा।
भिर्विश्वात्मतया कल्पिताः यदाह्रः याववाद्वामे
षभागगः ननावदर्थैर्वर्तते सर्वात्मषःक्रिया
मत्ता च नानारूपैवैश्वरूप्रक्रमः स्वस्वभावस्थिति
मुक्ता तस्मात्रात्मास्ति सदृशा शिवे यस्यां न वाग्रू
पं स्वत्वमभ्यासमसन्निधीति नैरशैवश्चात्मनस्त।
क्रम् नथाहि ।। शैवैर्वाचश्चतुष्वमध्यनादादि
नोदिता तदभ्यासे फलावाप्तिस्तत्त्वमतत्स्वरूप
ता कथितानाकालपादादौ नादाख्यं परमं त्विति
परापरादिभेदैश्च तत्रैव प्रतिपादितः ।। इमनेनवा।
र्शितात्रवाचपवपरात्मता शैवैर्हि वाचः सोक्ष

शि. इवकर्मेन्द्रियत्वमेवायस्मिन्दशायाम् अध्ययनादे
ह. प्रलीनचित्त इत्यादिनावाचप्रवफलावाप्तिःक।
३२ थितासूत्रमन्त्रात्मना कालेनराशेनाशत्वंयम
वेबीजभिन्नतापरापरादिभिन्नतावोक्ता इति न
स्मादनेनचैवत्र्येनवाचप्रवपरात्मनाकथमशक्या
पंक्तिनिशास्त्रः पादपूरणे ॥ नैनत्रवाचःकथितं
पतिशास्त्रस्यवर्णितम् शास्त्रस्यविषयाख्यस्यनक
राविधुरात्मनम् ॥ तदेनत्र नहिवागिन्द्रियवक्त्रा
ऽएवमवच्छिन्नस्यननवकथितम् विषयाख्यस्य
वाशास्त्रस्यनत्र्यत्वेकदाचिनक्रविश्वतिपादितम
पितपतिभावेईश्वरतासमापत्तेर्योमहामन्त्रम
यः शास्त्रनात्मातस्योक्तम् ॥ तथाचाहखेटपा
लःशास्त्रराशिविशेषनाम् स्वायम्भुवसटीकायां
वाह्यभिमादिनागुरुः तथामतंगटीकायांख्या।
ख्यातिगुरुणोदितम् ॥ मन्त्राणांपरशास्त्राणांशब्दे
वाचोनजानन्ति ॥ खेटपालगुरुःश्रीस्वायम्भुव
स्यात्वटीकायांकिंशास्त्रराशेर्विशेषोस्तिइत्यादि।
प्यवाह्वम् एकः शिवात्मकोयम्श्रमाश्रशास्त्रकइत्या
दिनापरत्वेनशास्त्रराशेर्मन्त्ररूपस्यकर्तृशक्तावव
स्थानादिशिष्यमानतामाहननशास्त्रइत्येवमस्तवा

शाक्ताशेति विशेषणम् तथा व्याख्यातिसंज्ञके
न्वगुरुणा मतंगटीकायामेवमेव विशिष्टमुक्त
म् तथोक्तं प्रमातृभूमिगतानां मन्त्राणां परभू।
मिगतानां च शाक्तानां ननु वागिन्द्रियस्य कदाचि
त् वागिन्द्रियं हि मायापदव्यवस्थितम् शाक्तत्व
परतन्त्रात्मरूपः परत्वमस्तमहाभूतमयः परमेश्व
रस्य पंचब्रह्मविग्रहमेवकमुच्यते दर्शितं च तन्त्री
ष्वप्रत्यभिज्ञायाम् ॥ तत्र चानुपायत्वात्परत्वे।
नोपचारिता किरणे तथा चोक्तं नादबिन्द्वादि
नेदृशे ।। अथ परमन्त्र शाक्तशाम्भवोपायत्वात्परत्वे
पशाक्त्यात्मोपचारयोगेन मतं तथा च श्रीकिरण
संहितायां नादबिन्द्वादिनैवं विधमुपचारवत्क
थितम् ॥ तदुपायामरत्वे चेदीरणोपायता किर
णे सैव यथा तदुक्तं न च तदुपायमात्ररूपत्वात्पर
त्वम् दीपादेरपि तन्नोपायत्वात्परत्वं संगतादिके।
घटादेर्दर्शनस्थानां पश्यन्तीपरत्ववादोऽनुपप।
न्नः पूर्वोक्तपूर्वोक्तनीमाचस्त तन्त्रशक्तिवादः प
क्तेनैवामपुक्तः ॥ तस्मात्तमयाकारेषु सर्वा
त्मप्रतिपत्तिषु विन्तेयं शिवरूपत्वं स्वशक्त्यावेशना
त्मकम् ॥ तस्मात्क्रियामात्रवादस्यानुपपन्नत्वात्

शि० सर्वास्वप्रतीतिष्विद्रियमनोमात्रजन्मा स्तेयस्कु
२ रत्याकारस्तेषु सर्वेष्वेव शक्तिमङ्गगवक्त्रिवत्
११ पत्वे स्थिते तेयं सर्वाक्रम सर्वे निजशक्तिसामरस्य
33 मयशुपदेशगामम् ॥ स्वनिष्ठेशिवनादेवे पृथि
व्यादावपीदृशम् यथा स्वनिष्ठेशिवनामात्रस्थि
तो परमेश्वरे शिवनासर्वशक्तिविलोलनात्तथा
पृथिवीपर्यन्तापमपिनादृशमेवरूपम् ॥ पिण्डेवा
कटिकायां वा किं स्ववर्णानुविभिद्यते नभूषणाकु
ण्डलादौ यथा तत्र स्वशक्तितः रूपकत्वं गते दे
मतशक्तेवस्वतत्त्वता नयेच्छपासमाविष्टस्ता।
याशक्तित्रयेन च नयातथास्थितो भावेरतः स
र्वं शिवात्मकम् ॥ नहि न भूषणादिष्वङ्गावयव
विकारमशाममपि ण्डकटिकटिकादिरूपस्थितप
वस्ववर्णता वर्तेकुण्डलादाविति वक्तुं शक्यम
पि तु सर्वेष्वेव सामान्ये न स्वयं विकारापत्तिशक्ति
केहेमवस्थितं पिण्डाख्यं स्ववर्णमेवतथा शक्तिस
म्प्रसरति कुण्डलं मपि पुनरमथाप्रसरति शक्ति
सदैवन न तु शक्तिरेव स्वतन्त्रा हेम्नस्तथात्वकारण
म् तस्मात्सद्यानिरिकायाप्रपुपलतणान् दृश्य
मानरूपेन च शक्तेर्नास्ति विवादः तस्मात्प्रपिच।

पुनः क्रमेणत्यादिगमनेन शक्तिरेवमेयादिशात्तु
क्रमम् एवं सवर्णवत्परमेश्वरएव पूर्वोक्तेच्छादि
प्रकारवैचित्र्येण सर्वैः पदार्थैरिथ्यंभूतनलतैणः
स्थितोऽतः शिवात्मकमेव सर्वम् तत्वधामात्मक
म् व्यावहारिकशक्तिभेदाश्रयणेनतत्वधामात्मकमु
क्रम् शाक्तयस्तु जगत्सर्वं भिन्निवस्तुतत्वशिवा।
त्मकमेव ॥ इसुक्तेवसमातेपः पतस्यास्यविवीय
ते शैदेनावहिकारित्वं शिवतत्वस्यजायते नाना
विकाररूपेणजडत्वेनवमवस्थिता तथास्यावयव
त्ववपराधीनत्वमेवच दीरवमरिणामित्वं शुद्ध
शुद्धपरापरा ॥ यतनादिविनाशत्वेनयो हेयतनि
ष्कृतिः ॥ पत्रेनपरिनहृत्यादिनेयमीश्वरसन्निधौ
नत्वपादविहारादेः स्फुटमेवत्विषडता एवं सतिसम
ग्रस्यविवहारस्यभेगिता तथैवसम्प्रत्योत्तत्विमि
त्तकत्वनयेनेत् एवं शिवात्मकत्वे सर्वस्योक्तेस्मि।
न्सतिपरैरस्यपतस्यवकृत्युखसात्तेपः क्रियतेवि
श्वात्मकत्वेविन्मयस्य शिवतत्वस्यशाश्वदेवोपच
यापचयरहितस्याभिमतस्यविकारितास्यदादि
सामान्यनशाश्वेत्यायमेवप्रथमत्वोमहादोषः इथि
व्यादिवेपवत्वनानारूपेणावस्थानेजडतास्य।

शि. द. ३४
34

तदुत्पादवयवत्वं चिदेकरूपस्यास्थिरस्यापि चोत्पत्ति।
विनाशोपमापेत्तं तथा भोग्यभावेन वर्णायतन्न
स्वम्। तीरस्पिवसारिणा सर्वादम्प्रुपगामेशुद्धा
शुद्धादिविशेषरूपापत्तिः यथा तीरं शुद्धं मूत्रत्वेन
परिणतमशुद्धं तथा प्राकृतदशायां परतामहत्त्व
वकार्यकलापावस्थानेन परतामूर्त्तत्वं च तथा स्व
वीवस्थाननाशेन रूपभेदात् तस्यैव नाशोऽसत्कार्यवादा।
श्रयणे वा तथा हृष्टियाः शिवरूपायाः पाटलेचन
छीवनादिविषयत्वे प्रायश्चित्तापत्तिः यस्मिन्व्यहा
रे सन्निहिते रैश्वरे ग्रमस्य तस्यैव चोपरिहत्सोमत्का
ष्ठादिवनेवतत्वं तत्रपार्श्वासादि क्रिया निकृष्टनि
त्वा हूरेतस्मारिनैव एवं च पादविहारादेर्विरोधः सर्व
व्यवहारोत्सादः शिवभट्टारकस्यैव च विश्वात्मता
वस्थानप्रष्टमीनिमित्ते विचार्यम् तस्यकर्मादिविष
यत्वात् प्रमस्य ।। नानावादैः स्वसिद्धान्तैः साकम
त्रविरोधिता ।। सर्वभावशिवत्वेन नास्तिनावद्य।
मोतयोः ।। तदभावादेव गुरुशास्त्रान्देहो भवेन्नरा
म् निरर्थकत्वं शास्त्रस्य करणेन त्रिरूपणे ।। सर्वे
षामेव मुक्तत्वे स्थिते कस्योपदेशिता धर्माधर्मौ न स
त्वद्वौ शिवस्य न तयोः कृतिः ।। तत्रस्व शिवधर्मादे

वेदादेरकृताकृता ॥ सर्वशिवत्ववादे सर्वदर्श
नैःस्वसिद्धान्तेनैव सहविरोधता नचैवमनि
ष्टत्वात्तेषामपि चमणाकर्मादेः इष्यम्भनस्य
जगत्कारणत्वेनोक्तेः सर्वेषां च भावानां शिवा
त्मत्वाभ्युपगमे प्राणिनोपि सर्वशक्तित्वात्रिम
निर्मुक्ताश्रतिबन्धमोक्षाभावः ततश्च हेयोपादे
यादिविभागाभावादेव गुरुशास्त्रलक्षणश्रु
वार्थशास्त्रप्रणयोच्छेदो लोकायतादिवन्नभवेत्
नस्यहि कदाचिदप्यर्थेनाभ्युपगमः स्यात् स
र्वशिवत्वेन कस्यापायः तथाच शास्त्रस्य करणे
निरूपणे व्याख्याने श्रवणे च निरर्थकत्वं सर्वेषा
मेव शिवत्वेन मुक्तत्वात्कस्य शास्त्रस्योपदिश्यमा
नत्वाधर्माधर्मपि शास्त्रमयुक्तम् शिवस्य कार्म
मलाभावात्त्रधर्माधर्मौ समवेतौ न तत्पाशः शि
वेकारणम् मिथ्याज्ञानरागादिकारणत्वात्स्व
हेतीनाम् एवं च शिवधर्मादीनां वेदस्य च धर्माधर्मा
भावादर्तत्प्रयोजननात्तथा समवाय्यसमवा
यिनिमित्तकारणेषु शिवत्वेन विशेषः शास्त्रा
न्तरोक्तोपरिहरप्रमानस्य तस्मात् किंच ॥ इष्टि
आदिकस्मनयाकस्मनावाञ्छितो भवेत् शिवत्व

ने. न्नेसात्तु भवेत्प्रपञ्चोनिस्पन्नानतः इच्छावत्कार्य
लो टी. निष्पन्नावश्यनरिच्छान्तरोद्भमे ।। शिवस्येहेन्द्रर्वक
२५ ल्पोयदर्थेसात्तु वोद्भता विश्वस्यासमरूपत्वेयैवी
३५ क्रेर्वर्गीतेद्भुविन् शिवोक्तैस्तैर्विरोधः स्यात्सर्वे
समत्ववादिनः ।। पृथिव्यादिरूपतयात्मानेप
रिकल्पितयात्स्त इतिमनेकल्पनावाञ्छिवभ
ट्टारकः प्राप्नोति ।। निर्विकल्पस्वस्तरूपेने विक
ल्पानांभिन्नवस्तुस्वमनेनाविद्यारूपत्वात् ग्रन्थ
नस्तविकल्पंशिवतत्वमपितत्स्वत्तु भवमनुभ
वोह्यिनाय याथार्थ्यो भवति एवंरूपेतस्मिन्किमसौ
नु भवति किमात्मानमुतात्मानमपि किन्नु भूत
स्वत्वात् भूतत्वात् ग्रन्थभावानुभावकयोरभे
दप्रवेशमेवमादिप्रपञ्चोविषयोक्तहृषणावस
रस्तदाविशिष्टेच्छावशात्साभीष्टयज्ञगत्।
तत्कार्यसंपन्नाहेतभूतयाइच्छाकारणा।
विरतोपुनः स्थितिशलयादोपदादिविज्ञानेवे
च्छान्तरोद्भमकोहेतुः कः प्रयोजकोयनेरितस्य
शिवस्यपूर्वस्वभावनिवृत्तावपूर्वस्वभावान्तरो
दयेच्छाज्ञानवनवाप्रवर्त्ततेवमर्ववस्तुनाशिवे
कद्रूपत्वेसमन्वेस्यात् एवंचमायेन्द्रजालोपम

त्वंजगतः परमेश्वरैरेवशास्त्रैर्यद्ग्रहणंते नहि
द्रष्टुंस्यात् अथाह ॥१मान्तेपरत्वणार्थमवश्य
न्तिविधीयते ॥ एतादृशस्यरक्षणात्मसूक्ष्मात्तेण
त्वदर्शनास्यरक्षणार्थमस्यवातेपस्यरक्षणा
निवारणार्थमशाह्नेपेमतिस्वदर्शनेश्रवासम
र्थेनेक्रियते ॥ नहात्मनोहिस्थूलस्यसूक्ष्मस्या
प्यविकारिता क्षीरमयाप्रकृतिवयावत्सैव।
यावती शिवस्यतादृगात्मत्वमुपपद्येताश्रयोगि
वत् ॥ विहात्मनः स्थूलत्वेक्षीरस्येवदध्यिनिर्माणे
जगन्निर्माणेविकारितास्यात् सूक्ष्मत्वेपिवामा
यातत्वयोरिवयावतानस्थूलोनापिसूक्ष्मः प
रमेश्वरस्त्विदात्माप्यपितनतः परंसर्वतोपिपर
जउस्येवहिस्थौल्यादिपरिणामयोगोनविस्मय
स्यात्तपरस्ययादृगात्मत्वमभीष्टंतथावस्थानमे
वोत्पत्तिः योगिनामिवनदेवाह ॥२इच्छयासर्व।
भावत्वमनेकात्मत्वमेवच नाञ्जसात्मविकारे
जनयेद्भावमण्डलम् नदिक्षासमनन्तर्येत।
स्याभूतात्मतायतः ॥३अयोरस्यत्रनिर्देशः य
थायोगिनांसर्वभावत्वमिच्छयामनेकात्मकत्वं
वाभवतीतिरहम् तथापरमेश्वरस्यापिसनत्व

शि० म् नह्यसौ योगी स्वात्मनो मृत्पिण्डस्येव शिवकल्
दृ० पकादिरूपविकारपरिणामक्रमेण कुम्भकार
२९ स्वघटमिव भावमण्डलं जनयत्यपि यस्य यास्वी
३० च्छानन्तमनन्तरमेवेष्टकार्याभिलषात्मतयास्थि
तिः तदा चिदात्मनोपि भवताह ।। यथा न योगि
नोस्तीह नानासैन्यशरीरकम् विभागस्तद्वदीश
स्य मध्योत्कृष्टनिकृष्टकैः भावैर्नास्ति विभेदनम् ।
यथाम्बुधिवीचिवत् तद्वीचित्वमापन्नेन जल
जलधुत्पन्ने नचतत्राम्बुरूपस्य वीचिकाले वि
नाशिना निश्चलत्वेपि हि जलं वीचित्वे जलमेव
तत् वीचिभिन्नहिशिष्टं चेमेत्रैश्वरस्य विशेष
कम् ।। यथा न योगिनो नानासैन्यशरीरकैर्ग
जरथनरगणरातिरूपैनवस्थितस्यात्मविभागः
तथा परमेश्वरस्य मध्योत्कृष्टनिकृष्टकैर्देवम
नुष्यतिर्यगादिरूपैरविभेदः सर्वशक्तित्वोपमा
नरूपस्यैकत्वनियमात् अथवाः मन्त्रप्रसिद्धो ।
यद्दृष्टान्तः यथाम्बुधेस्तरंगाणां चैकोपि भवहा
रभेदः तथा शिवस्य विश्वस्य तत्त्वहिव्यवहारे वी
चिनाशे जलं न जलमित्युच्यते नचतत्र वीचिरूपे
जलमाविनशन्तयाहि निश्चलत्वे च वीचित्वे जल

मेव जलविशेषत्वाद्धीचेः अथ जलं तद्वीचित्ववि
शिष्टत्वेपि न तत्तिः जलस्य तावदवस्थान् वीचि
विशिष्टत्वे जलभावो निश्चलत्वविशिष्टत्वेपि जल
मानस्यान् एवंभावरूपत्वेपि शिवतास्थितैव ॥ अ
त एव च्छातो न जडत्वमवस्थितम् पृथिव्यादितत्व
गणो जडत्वं वेस्यतीयते तनथाजडता कापि तथा
ऐश्वविचारितैः वर्णयिष्याम एवातश्च तत्र सावयवः
कश्चित् कश्चिदत्तीह वस्तामयतदप्ययतः स्फुट
म् ॥ अत एव योगिन इव परमेश्वरस्येच्छावशादेव
तथावस्थाने पृथिव्यादितत्वगणो जडतानास्ति इच्छा
विशेषरूपत्वाञ्च तत्प्रधानादिजडोपादानताः स्य अ
थ तद्वैदत्वानिर्देशतारूपा जता मनीयते तत्र यथा
नेकविधिदत्वानिर्देश्यत्वेपि तत्वतो जडता तथात्र
रज्जुसृष्ठविचरणाभिर्वस्यामः सर्वात्मत्वे शिवत
त्वस्य सावयवत्वप्रसंगहृषणमप्यग्रेकरिष्यामः
यथा न कश्चित्कस्यामवस्थायां सावयवः स्यात् स्व
स्वयं शिवात्मतावस्थाने स्वयं विश्वात्मतयावस्था
नेच किमनेतयाभेम्यता यया सावयवत्वस्यात्
स्वेच्छातो भावरूपत्वे पराधीनकृतस्थितिः तीरव
यद्दिनोत्व तपराधीनं जडं भवेत् एतयेवदिशाशो

शि॰ थं घटकुम्भादिरूपाणाम् अभेदे स्वस्वरूपत्वे घट
दृ॰ कुम्भादिकं कृतः ॥ एतद्दृष्टमेव स्वरूपादिके हि
३२ त्विहेमत्वे कुरूपादिके स्थितमेव न हेम्नो रूपकावि
37 रत्नविभेदिनः घणालसन्ध्यागोवक्रिर्नवक्रिटि
तिकथ्यते नष्वेवस्यादथोध्येनवक्रेः संस्कारवोरना
शास्त्रेष्ववर्णिताकस्मात्कार्योपार्थ्यकार्यमेवतत् नस्व
रूपविभागोऽत्र तथा तस्य व्यवस्थिते संज्ञाकारणमा
त्रं तद्व्यवहारयकस्थितम् ॥ स्वेच्छावशाद्विश्वभाव
रूपस्यपराधीनातस्थितिरपि स्वेच्छायामेव विश्वरू
पतातीरायत्तादपि रूपत्वेवकारणपरिणामस्यापे
तायरिकथ्येनपराधीनो विश्वात्मा नदाजडः स्या
त् विरूपस्यापेतानुपपत्तेः यावता विश्वरूपत्वेवि
रूपत्वेव अनयैव विरूपतापत्तिरिति दिशा घटाघटत्वो
पचयापचयवत्वादिदोषः परिहार्यः स्वरूपेणस्व
स्वस्वरूपत्वस्य भावे विरूपत्वेनैव स्थे घटकुम्भादि
दोषाभावात् कुरूपतक्तुरूपयोः सवर्णसाम्येन
स्ववर्णत्वम् तथाहि वाणालयरूपयोग्निर्यदिनाग्निः
स्यात्तदेनदपिस्यात् अथावक्रैर्यदि घटतानस्या
त्रत्रस्यकृतोमतैः संस्कारयोगः कार्यसंपादनार्थं
शास्त्रेवयोग तस्मात्स्याघटतासंभवेत् नैवंका

यमेवानुष्ठेयमेवतद्व्यवहाराय तत्स्वरूपेवक्ष्ये
विभागः स्वरूपेनिजरूपेस्थितेनतत्वकृतद्रुपगम्य
मानेनतस्वपनावक्रिरूपेनैवसर्वत्र तदुक्त्विदर
पतः जगतः तस्यतथाईश्वरतन्मात्रपृथिव्या
दिरूपतयाव्यवस्थानामरस्थूलसूक्ष्मतादिभे
दः तथाचसर्वत्रैकेसंसारायव्यवहारयसंज्ञा।
मात्रेतत्कल्पितंभवति ॥ व्यवहारेणविधानेन
यानेनेश्वरस्थितिः तेनैववातथारूपस्तथात
दनुवर्तनम् ततस्वरूपभेदायशास्त्रंतद्व्यवहार
गम् ॥ संसारव्यवहारेणविधार्थानामतपदार्था
नांरंभवतिईश्वरस्यैवतथात्वेनलोकयात्रातया
तथावस्थानात् शास्त्रमपिवाव्यवहारगामिसंस्क
रोपदेशकंतशिवतत्वभेदापतेनैवस्वरेणतथाश्रि
संस्कारादिकल्पितः तथाचतस्यानुवर्तनमनुष्ठा
नेकल्पितंततस्तदिक्षात्मकमेतद्रूपमेवनाशु
द्धिंभेदंवाशिवतत्वस्योपस्थापयति ॥ देहमपिएत
देहमेतेवसंक्षेत्रमुकुरादिके प्रपनेवक्रमेणतद
निमत्वंचयतिसिनतम् सत्कृतेनतहिनिर्णयपावो
लेचनवोदना नियमात्रुश्वेशायशिवेवोल्लेखने
नकिम् ॥ भेदस्यजगद्रूपेनप्रयेनवक्तंपरिहम

पिण्डएवहेमतास्यात्तत्तुमुकुटादेरेवकारणेहेम।
पिण्डस्यानन्तरंदृष्टत्वः यथाभावानांनाविका
रात्मनः शिवतत्वस्यनाशित्वंयोग्यत्वेनस्वतं
तत्वंकार्यंवादसमर्थोत्रिगौणच्छते यथापाद
लेचनश्रीवनादिसर्वत्रात्मनिशिवेपरिहार्यत्वे
नचोदितम् ततदात्मकनियतिशक्तिकृतनि
यमरूपधर्माधर्मानुप्रवेशफलसंसारव्यव।
हारसम्पादनायवस्वतन्त्रस्यशिवतत्वतोलेचने
नकिंत्रुट्यतिनकिंचिदित्यर्थः ॥ एवंप्रवर्तनेन
स्वतन्निमित्तसमुद्गमः यदिस्वरूपविध्वंसा
त्वाकरूपादिकल्पना नहकर्तृनिमित्तत्वंकि
मर्थंरूपमुज्झति यावतासर्वरूपाणांनत्वरूप
स्वरूपिता ॥ जननपरिणामारूपतांविनैवैवम
वस्थानमात्रतत्राणजगत्स्थितिप्रवर्तनेनतस्य।
ननिमित्तत्वोयमपूर्वकार्यभावात् यदिहिशा
न्तरूपस्यशाक्तादिरूपान्तरग्रहणं शिवतत्वमा
गेस्यात्तत्स्यविदर्थस्यात्रनिमित्तत्वकृत्यमपह्।
स्यम् किमर्थमयंरूपमुज्झतीतियावताशा
क्तिरूपतयापिशिवोजगद्रूपतयापिचशिवस्वरू
पेरौवस्वरूपवत्वम् ॥ शक्तित्रयस्वरूपत्वंसर्वं।

यत्रास्तिसंस्थितम् निमित्तंकल्पनेतत्रनिमित्ते
नत्रकल्पनाम् अतयातेनथाभावोयत्रस्यादथ
वोच्यते अत्राशान्तस्वरूपत्वेपश्चात्मात्जगवस्थितिः
शान्तेशिवत्वेस्थलेपिशिवत्वंयत्रवर्णितम् नत्र
काशान्तताङ्गूहिशक्तेःकिंवस्तुतानतेवस्तुतावे
नथाभूतशक्तित्रितयसंगमः॥ इच्छादिशक्ति
त्रयमयचिदात्मकत्वंसर्वस्यावस्थितोयस्यावस्थि
तमस्तितत्रनिमित्तेकल्प्येनकाकार्योत्पत्तेःकिंक
ल्प्येनतेनैवकल्पनीयमितिचेः नत्रहिकल्पनानि
मित्ते यत्रानरूपत्वतरूपत्वोद्भवः अथैववोच्यते
सर्वेशान्तरूपत्वमजगद्रूपत्वंपश्चाज्जगद्रूपतेस
र्वेनायानिमित्तंवाच्यमितितत्र यत्राभ्युपगमे
शान्तेपिशिवत्वेस्थलेपिजगद्रूपत्वेशिवत्वमेवव
र्णितम् तत्रशान्ततांशिवरूपताकास्माहूसेतत्
शान्तमपिहितवत्वस्तुवस्तुवस्तुतामयंसतामव।
माभवत्कर्तृतास्वातन्त्र्यात्मकत्वंचिद्रूपस्ये
च्छादिशक्तिमत्तइतिसर्वंवस्तुशिवः॥ अंगमरूपे
किंवक्तोवक्तितानक्रियात्मके ज्वालादिकेयस्याव
स्यानक्रियात्मकरूपिणी तिरिक्ताचनशक्तेनवक्त
मेवकदाचन अस्तिस्थितोसावेतस्यामवस्थायांशि

शि. बोयदि नैषाक्रियाभवतिकिंतिरिच्छेकिंक्रिया
दृ. भवेत् तिज्ज्ञानेवानन्तोह्येयंनाशक्तिःकाचनस्थि
२५ तिः॥ अथगारवृषपववक्त्रोकिंवक्तिनानन्तज्वल
39 नसत्त्वपनादिक्रियाविष्टे अथनत्रवक्तिरेवशि
वोपितत्स्वभेदाविष्टोपिशिवपवक्रियावस्थास
ख्येनैतत्कथितम् अथसक्रियेशक्तिसंभवात्कि
वनाघात्ततानुनिष्क्रियात्तेयत्तानरहिताकार्या
कारणाच्चिकीर्षालक्षणेच्छाशून्याचनेननशि
वः नैवंशकानेवकेकदाचनसर्वदाभवनक्रिया
विरहात् स्यात्क्रियाविरहेशान्तावस्थायामपि
यदिशिवःस्थितोभ्युपगम्यते तदस्तिस्थितरसे
षोभावस्थानादिरूपाक्रियाकिंनभवतिभवत्येव
क्रियाचकर्तृस्वरूपभूताकर्तास्वतन्त्रश्चेतनतपसे
च्छातःप्रवृत्तिःस्यात्तंप्रयतःयतोस्तिस्थितःशम
वभक्षानिरूपालक्षणेच्छास्येव यावस्थातथा
कर्तेभवितेस्यात्तेवानजानातितावत्किंक्रियाभ
वति भवतीत्यादितिरुक्तनिर्देशः तस्माज्ज्ञानयं
यत्नतेच्छादिशक्तिरहिताकाचनस्थितिःकस्य
चित् इच्छादिशक्तिमतावशिवनायदोस्तिहिमा
लयोजगदस्तीतिच यथानाथिकांशिवतायाः

करोतीति तथैश्वरस्य समभिहितायां विचारितम् ॥ अथ
चित्रत्वमशालिभावपुञ्जेन तत्किं वै शिवस्य तत्स्व
रूपत्वं वैचित्र्यं परस्परम् अपेतभाववैचित्र्य
तस्य तेभ्यो विविचित्रता सर्वशिवात्मकं यदत्कथ
नीयं मिहाशतः ॥ अथात्र भावानां परस्परतो वै
चित्र्यं दृश्यते तत्किं वै विदेकरूपकर्षं सम्भवेत्
तत्रापि शिवस्यैव तद्धि चित्रस्वरूपत्वं भावानां पद
र्थानां वैचित्र्यम् तेषां च घटपटादीनां वैचित्र्यमपे
क्ष्य तस्य तेभ्यः तद्दृशा हि चित्रता भाति विदेकरू
पस्यापि सतः सर्वं च चित्स्वरूपत्वेन शिवात्मकं
यत्स्वायानुसारेण तथा यतो वदन्ते ॥ जलाह
रणशक्तश्च घटो यदि तत्भज्यते घटः केवलप
व्रातत्वे वैविषमुच्यताम् ॥ यदि वात्र जगतीत
दकाहरणशक्तो घटो नोच्यतेऽपि तत्केवलस्तत्
क्रियावेशात्स्म पयवद्घटस्तदेतत्स्वरूपमेव केवलप
वशिवेन तु जगद्रूपस्य तद्धि उच्यताम् यावतानै
वेतत्सर्वदापि शिवपद ॥ नानावादैर्नो विरोधः
कथनीयमिहाशतः ॐकंवाकालपादादावागो
पालं गमनदिना तदेकं खेटपालोऽपि ग्राहयाका।
वनस्थिता शक्तिपदार्थं ज्ञात स्वदेवदेवस्य शाखि

शि॰ ला शक्तिशक्तिमतास्तत्त्वात्सर्वं चैवमभेदिता प
दृ॰ कोरुद्राश्नीमादिश्रुतावुक्तं तथापरः पुरुष।
४॰ सर्वं पवेदमितीतिहासादिषूदितम् महेशस्याष्ट
40 मूर्तित्वं यथावसार्थिवमूर्त्तिना ।। सोरोदीदिति वे।
देरितिनार्थवादो निरर्थकः विध्यंगत्वेन चेत्सता
नासमस्तोगताश्रिता अर्थवादोऽपि फलंरात्रि
क्रत्वेषु दर्शितम् ।। नानादर्शनेष्वास्मिञ्छिवाद्वै
तेतो विरोधः स्पष्टकथनीयम् स्वसिद्धान्तप
वा श्रीकालोत्तरादावुक्तमेतत् आगोपालांग
नाबालान्निममेवब्रुवन्तिनमित्यादिनामन्तात्म
शिवरूपत्वजन्तूनाम् गुरवोऽपि शिवैकमुपदि
शन्ति तथा च लेटपालगुरुः प्राह याकाचनेत्या
दि यतश्च देवदेवशक्तेरेवपदार्थाः शक्तिरूपाः शक्ति
शक्तिमतोश्चाभेदस्ततो देवदेवएवपदार्थरूप
कंभवति यदिदमिदंसपकोरुद्र इति च रुद्रैकं
तथापरः पुरुषएवेदंसर्वमितिचोक्तं वेदपुराणे
तिहासादिषु चाष्टमूर्तित्वमुक्तं महेश्वरस्य यथा
स्वत्वतामसपार्थिवतत्त्वरूपेणामूर्त्तिनापि स्वरू
पमेवसोरोदीतिचनिरुक्तशास्त्रनिर्वचनेऽपि वेदेनो
क्तं तदेवाम् अर्थवादोयमसमार्थोविध्यनुष्टा

ततात्पर्यादिमेतदर्पितंक्रमम् सर्वथावादस्यपा
विध्यंगतासमाकथमसमार्थस्यस्यात् सार्थम
भिदधानपवस्यार्थवादोभवति नसर्वेदेमिथ्या।
तारात्रिकतत्त्वचार्थवादप्रमाणेपनैवात्रष्टीयता
फलप्रदर्शितैजैमिनेयैः ॥ बन्धमोक्षौनभिद्यै
नेसर्वदैवशिवत्वतः विज्ञानमीश्वरस्वरूपक।
स्मान्नस्याद्विमोहिता सेवैषासावसंसारोबन्ध।
मोक्षावतःस्थितौ॥सर्वशिवत्वेबन्धमोक्षाभा
वात्किंवोद्दमितिसवस्यैवकिमितिज्ञानभवती
त्याशङ्क्यते यथासैवैषाविमोहितापश्यमतान
लक्षणासावसंसारोबन्धउच्यते इतिस्थिताबत्ता
नत्वेणोबन्धमोक्षौ ॥विभिन्नशिवपक्षेनसमेदा
र्थमरत्वेनो प्रतीतिमात्रमेवात्रताबत्ताबन्धमो
क्षता॥ यदात्वसर्वथभावात्करगादिवक्रादि।
शक्तियोगात्मकेशिवरूपरतिपक्षः तदातत्रवि
भिन्नशिवपक्षेसमेयथास्थितसर्वभेदस्यदार्थे
यदानेकशिवत्वमेवतत्रतदास्थिमतेनदार्थभेद
स्यापिनभेदप्रतीतिमात्रमोक्षः तदप्रतीतित्वब
न्धइतितावताप्रतीतिमात्रेणतत्त्ववस्त्वमयथात्वेब
न्धमोक्षयोर्बन्धमोक्षता॥नासमेसमस्त्वडितिवख

शि० द० ४८

णत्वाद्वास्तिकाचन कथनं सर्वसाम्याय विवा
दिरतनायच ॥ नचाप्यभेदेष्वसत्त्वेष्वसमञ्जस्या
भ्रान्तिरूपाख्यत्वादास्तिवेदोक्तवचनो भावानां स
र्वेषामेव शिवरूपत्वे स्थिते वस्तुत्वमेकत्वं वायस्तुनः
शिवत्वेनैकात्म्यकथनं नन्वत्र्वैषां शिवत्वेन सा
म्यायोत्कर्षापकर्षनिवारणाय यदि वा शिवत्वं
भावानां प्रतिज्ञानेन तेन हि द्वावादिपराजयायाया ॥ तथा
तथा शिवानन्दस्यात्वेच्छा नस्तत्तदात्मकः नदात्म
कत्वेनास्तित्वमस्तदभावात्तु मात्तणाम् ॥ भेदेपि
तथा भेदरूपेण शिवस्यावस्थानत्वेच्छावशात्
सर्वभेदः शिवात्मकः एवं च भेदस्य शिवात्मक
त्वेनास्तित्वम्य स्तदभावात्तद्येतो नमोतोपि ॥
किमर्थं गुरुशास्त्रादिभेदतानदवस्थितेः देवस
शास्त्रादौ येन किं प्रयोजनमेवच किमर्थं भव।
मारब्धं शास्त्रबोधायकस्यवा ॥ तथा भेदरूपत
या शिवस्यैवावस्थिते हैतो मोन्ताभावात्किमर्थं
गुरुशास्त्रानुष्ठानादिकम् नहि शिवस्यनिमयत्र
दुस्य शास्त्रेणोहापनमप्रयोजनम् अमत्ता मम्या
ति शास्त्राणित्वमेव शिवेसवादीव किमर्थं शा
स्त्रमारब्धवान् कस्यबोधाय ॥ सर्वे सर्वस्वेच्छया

स्येतत्कर्तृत्वेनबोध्यते: सएववस्तुतद्रूपत्वेनप्रथाम
वतितत्त्वाणाम् सएवसम्प्रज्ञायेनतत्तदनुष्ठानत
त्पर: ॥फलेच्छातदनुष्ठानेसएवहितदाभवेत्॥
देवएवानेनप्रकारेणस्वेच्छयानिष्प्रयोजनमात्म
नेदेवदर्शयति तदस्मदादिशास्त्रकर्तृत्वेनतथा।
बोध्यतेबोध्यशिष्यरूपमापायास्तेनतथातेभवक्तो
लेप्रवक्तृरूपत्वेनावस्थितोभवति तथाशास्त्रानुष्ठा
नपरस्तस्यापने तथार्थकामादिफलरूपत्वेनापि
सएवस्वकालेभवति ॥वादित्वप्रतिवादित्वेकस्मा
भेनतस्यतत्स्थिते व्यवहायवासर्वेव्यवहायोतव
स्तुग: स्वरूपंवस्तुगंविडिव्यवहारोनजातविन
तदेश्वरत्वावस्थानादवस्थाभासरूपत: ॥तदेके
दर्शनभेदाभावाहादित्वप्रतिवादित्वेवक्तत: यत्र
क्केविवादिहननायेति तदेतदपितस्येवस्थिते:लो
कव्यवहारस्य तद्भेदाख्यानिमयोनवस्तुगत:।
यस्तुत:स्वरूपेणाप्रकाशते तच्छिवरूपवस्त्वात्म।
कमेवव्यवहरत्तनकदाचिदात्तत्वेवापितभ्रमएवा
स्त्वापीश्वरात्मेवावस्थाभासरूपेणातस्यावस्थानात्
प्रतपवेश्वरप्रत्यभिज्ञोक्तनीमानदवस्त्वपिप्रका
शमानंचिद्रूपमेवकेवलंबाह्यप्रकाशभावादव।

शि. स्वघ्नेतेनदाह॥ सर्वमेकेनरूपेणयदिवायेनयथा
दृ. यतः सर्वं वस्तु वस्तु च शिवरूपं यनस्वघ्याः ये विव
४२ रणीमेव॥ धर्माधर्मस्य समत्वमस्वघ्यानच्छिवसं
42 स्थितेः नफलाफलयोगेन शुक्लतानास्थितेः॥त
योः फलेन स्नानयावा विपरीतेन फलेनाफलेन यो
गो यथवा फलेनाऽयोगो यथवाप्यधर्मस्य फलेनानि
ष्टेन फलेन योगस्तेन देहे न तासु कृतता सुतास्मा या शिव
स्य न यास्थितेर्हेतोः सर्वव्यापत्वतिभासनेन तद्वि
रूपं शिवात्मकमेव॥ निमित्तसमवाय्यादिवैचित्र्यं
न हि विद्यते कारणस्यैकरूपत्वेन दोषस्तितयात्म
ता न राज्ञाज्ञासमदिष्टास्वयं वा सनिमित्तकम् ।
समवायिन्तदिच्छैव तद्योगः सहकारणम्॥ तस्ये
व वा त्रिरूपत्वं व्यपदेशात्तथाविधम्॥ शिवस्यैवैक
स्य कारणत्वे निमित्तसमवाय्यसमवायित्ववैचित्र्येण
तस्य विविधता चित्तयात्मनाख्यानदोषप्रसक्तावाय
नयतोन राजाज्ञासमनन्तोपदिष्टापि तद्राजाज्ञा
रूपमस्य पश्यामभेदः तद्वत् तद्रूपेण संयोगरूपे
ण वसतिनिमित्तमपास्ते घ्रघवास्वयं सतावत्रिमि
तकारणं तदिच्छा तयात् सपक्षावयवसंयोग
सहकार्यसमवायिकारणमित्यर्थः यथवात

स्यैकत्वेपिविश्वैर्यथोक्तैः प्रकारैर्व्यपदेशात् व्य
वहारात्सर्वभेदव्यवहारस्याभेदाख्यातिरूपत्वम्
न पृथिव्यादिकैर्न स्थितिकल्पनासम्प्रवर्तने तथा
त्वेनैव लक्ष्मत्वान्मेदेन कल्पना भवेत् तदेतदेव
तत्कल्पितं किं समेनामास्ति कल्पना ॥ न च पृ
थिव्यादिरूपतया प्रतीयमाने भावजाते शिव
रूपता कल्पिता भवति वस्तुस्थित्यैव पृथिव्या
दिरूपेणापि शिवतत्त्वस्यैव रूपत्वात् अतद्रूपेत
द्रूपतावसीयते यथा मनोराज्यादितत्तत्कल्प
नाकल्प्यमानं भवेत् यावता सा तिष्ठि वपव सर्व
मिति वस्तुस्थित्या पृथिव्यादि शिव एव शिवत्वेन
किं कल्पितं भवति न भवत्येवेत्यर्थः अथ सम्मत
स्मि त्रैव कल्पनेति कथ्यते तदवस्तु तन्नत्र कल्प
नेति नामस्कृतिः तदेवोदाहरति ॥ कटकेस्ति
स्वर्णत्वं कराङ्गुले कल्पनास्ति किम् चित्रवस्त्राव।
ष्ठीकादौ कल्पनारञ्जने क्वचित् रूपिकल्पनये।
भेदयेन जानन्ति नो मितिनाम् ॥ कटके स्वर्णत्व
म् सममम् कराङ्गुलत्कल्पितं नैवेत्यर्थः चित्रग
तेवस्त्रावशोकपुष्पादौ रक्तैव क्रिकल्पना शोभते
कविवमेरे पृथिव्यादिरूपेण शिवः रूपः सम्पन्नः

शि॰
सू॰
५३
53

स्वपं स्थितिरसमर्थः कस्मिन्नपुनः स्वयं समन्यथाके
वलमिथ्यात्वेनैव रूपेण तिरूमस्य स्वयं रूमेस्त
थासम्यत्वेः कस्यनायापास्त स्वयमनथाभूतस्यत
थासम्भावनामात्ररूपायायेशाह्लार्थत्वेन भेदत्रा
त्सोलेक्ष्याश्मसहास्तः ॥ शिवतन्वेमात्रभेदेप
श्यत्मानसमानता यतेगात्विकस्तोगात्यवम
श्यन्त्रविकल्पकः ॥ शिवतन्वेचिदात्मनि विश्वंति
भेरेविश्वानुभवरूपेपश्यत्मा पूर्वोक्तरूपेण यतन
समानमाः यतोयथागात्विकोनन्तगन्यशाह्य
सोगात्यपियन्त्रयाः नवयारयत्रक्रमेण सर्वेमथा
स्यत्रासेन याविश्वात्मभावात् देशकालक्रमस्मा
त्वावभावकात्मनः पश्यन्त्र विकल्पः शिवो भव
ति ग्रहमिमेवरूपेण हस्भावेनेषांप्रकाशमानत्
ग्रहंपरामर्शवानप्यविकल्पकोपथ्यानथोस्व
प्रमभिन्नानेवयार्थम् गात्विकस्यायस्यवत
लेगन्यानामियन्त्रयातुभवो गात्विकस्यगन्या
मोरवर्तयामवतनवूमसेवानेन विश्वनिर्भेना
समर्थिनानावभात्रेयं रहान्तः ॥ समानित्वात्म
रूपारिरिपश्यतोनसमानता पश्यत्वाथोशि
वोवस्था क्रियाफलसमभिन्नः क्रियायावायत्र

रम्भेकल्पनीयाप्रशान्तता प्रलयस्यापितभेदाय।
यथातत्रविनिश्चितम् ॥ सदाख्येश्वरदशयोरपि
नयथ्यपन्यासमानता ॥ सर्वमहमिमेवमात्मा
विभेदेनात्मविश्रान्तानिसमामेववस्तूनितथा
पश्यतिप्रमाताप्रपश्यन्तोंतस्तुमावस्थायामि
वभिन्नान्येवसंसारदशोविनानिबीजभावेना
सते स्तुमालीनोपिप्रपश्यन्याप्रवियामयामे
वतदर्शनरतिशेषः अथस्तानक्रियाप्रारम्भपर्य
वसानयोः प्रशान्ततानामपिवावस्थाकल्पनी
यासर्वेच्छादिशक्तिसूक्ष्मरूपानिरनुभावाजस्रेप
स्तुच्यते नत्रयतोस्तुसादशानन्तनदापिसर्वेषा
क्तिविरहोयेनशिवनत्वाञ्जेरायसास्यात् किन्तु।
सर्वावस्थासुसूक्ष्मतयेच्छादिशक्तियोगःइ
तिप्रथमाह्निकएवविनिश्चितम् ॥ नचवास्यन्तराले
त्रसादशायाहिकेवलाशक्रियाफलनिष्पत्तेस्स
मनन्तरमेवयत् प्रसर्पणपरेच्छैवतनरमानथा
विधा नकदाचनतस्यास्तिकेवलंशक्तिसूक्ष्मक
म् ॥ नाप्यपिवान्तरालेद्वितीयक्रियाप्रारम्भात्प्र
गत्रसादशायाप्रशान्तताशक्तिसूक्ष्मतालक्षणा।
स्यात् यद्यस्मात्क्रियाफलसम्पत्तेस्सामनन्तरमे

शि. वामनया विधिव्वैव प्रवर्तते किं बहुना उभयथा
टी. नकरोम्यनविद्रूपस्यान्तरालतत्त्वं केवलस्याकि
४४ ञ्चनमकं नाममहूपमस्ति नयाम्हि ।। यत्रात्मन भा
५५ वानिष्ठानवेच्छावन किं भवेन् ग्रथानुभवनं ना
स्तिजडाणानप्रभुज्यते ।। यत्रात्मानुभावस्यनिष्ठा
विरम्य भावस्तत्रानुभवनक्रियार्थं किमिच्छाकि
यानास्तिनयत्तुत्रभूषां विनानुभवस्यात् ग्रथा
त्मनोनुभवनं नास्तिनप्रकाशेनेमर्थः स्तावस्याज
डेनप्रसज्यते प्रसज्येनेव काकायोजनीयम् ।
आत्मनोऽहमितिपरामर्शोनुभवः सेववाजड
तायम् आत्मनोवेलतस्पराघिनीच्छरप्रमा
भित्तोकनीमाउपलादेर्जडत्वेपि शिवत्वेनेकथं
स्थितम् ।। यथानत्वजडतानयाग्रेप्रविचार्यते
प्रथजडत्वेप्युपलादेः शिवत्वोपमाजडतासंज
नेकोपरोषः नतुपरोषएव यथानोपलादेर्जड
तानयाग्रेसमीपएव प्रकर्षेणविचार्यते इमय
मेकः पूर्वोक्तप्रकारेविनमाकथितः ।। सफला
पोममामायां क्रियायां समनन्तरम् क्रियान्ते
च्छासमस्तेनानत्रिमिन्नमनल्पना यतोस्तिशिव
शाक्तीनां तासु निसमवस्थिताः सातेनेव स्वभा

वेन तत्सरस्य कृतिः शिवः ॥ अथवा सफलायां
क्रियायां सफलायां समाप्तायां तदन्तरमेव स
फले क्रियान्तरेच्छासम्भवो यावदपवर्गसमाने
तत्र निमित्तभूताः तत्तनायतो स्ति शिवश
क्तीनो शिवशक्त्यश्च नियमस्थिता सरस्मेव।
स्वभावतः तासुशक्तयः प्रसरन्तः नाम प्रकृ
तिर्यस्य सततथाभूतः शिवः तथाभूतलक्षण।
त्वात्तस्य यथोक्तमसमर्थ्यात्स्वतन्त्रत्वास्यान्तरश्चित्
तुमेकत्वत इति द्वितीयः प्रकारो वितमोक्ताः अथ
वाह ॥ ईश्वरस्य स्वतन्त्रस्यकेनच्छावाविकल्प
ते विभवाभोदवाकल्पमयथोक्तनिमित्तता ॥ के
नवासेच्छा विकल्पते स्यात्रस्याद्धेतिस्वानन्त्रेता
वदण्णं भावीश्वरत्वादेव तत्स्यं तथाविधमेवेम
तात्रावस्थितम् अथवा स्वातन्त्र्येपि विषात्मता
प्रसरणाद्रूपस्वभावविशेषत्वस्य प्रागुक्तेवसर्व
दाविश्वरूपताप्रसरणो निमित्तत्वेमेव सभिन्त
वेच्छोदये निमित्ततास्तीति दूषणम् ॥ विषन्त
च्छत्ववाक्यानां वैराग्यायर्थवादिनाम् तामर्थ्यं
णान दोषोस्तिनानाविर्वतकल्पते ॥ विषमस।
मंवड्डदोपमितिशिवोकेरपिवाकेनैविरोधः य

शि·
६
४५
45

तएषां वैराग्यनिरात्मतादिप्रयोजनाभिधान।
तानेकशिवात्मतासमर्थनपरत्वेन न दोषोस्ति।
न च सर्वशिवत्वे नानाचित्तप्रसंगः तथा हि ॥ ए
कस्मिन्नेव देहे न विभेदात्परमाणूनां एकत्वा
च्छिवरूपस्य दोषोयं भेदस्वादिनाम् ॥ एकस्मिन्नेव
देहे यावन्तः परमाणवस्तावन्तः शिवाः इमे वै
परमाणवोप्यविभेदाद्धि भेदः दिमानत्वप्रति
पादनमिथ्येषोपि न दोषः यतः बहवः परमा
णवादिपदार्थास्तएव शिवरूपाइतिकथं बहुत्व
म् न हि शिवो घटादिरूपोपि तु घटादिः शिवरू
पस्तन्न शिवरूपस्य देशकालस्वभावभेदाभावान्न
भेदः एतदीश्वरप्रत्यभिज्ञायां प्रदर्शितम् येः प
रमाणुभेदवादो गृहीतः तेषां चाणूनां स्वभावा
च्छिवता साच मलावृतानां तेषामज्ञोक्तज्ञान
वशात्परिशिवत्वाद्यक्तिस्ततो भिन्नाः शिवास्तेव
देहस्तास्तन्मय तेचाणूनां देह परमाणव एव कि
मिति शिवाणवो न भवन्तीति भिन्नपरमाणुवादो
न चिन्तनस्य तत तेषामेवायं दोषः ॥ एकापि ह्या
त्मतो वापि तेषामपि न दूषणाम् भ्रान्तेरेकक्षिते न
य विश्वतास्तामिश्रयवत् ॥ तावदेकचित्स्वरूपशि

वप्रसरणेन वा पातंजलादीश्वरेण न साम्यम
विभेदतः॥ इत्थं तद्वद्विज्ञेयं न स्यात्सर्वेस्मिनः
शिवः॥ अथवा तेषामणुभेदवादिनां नाना
त्वेन दूषणम् यत एकचिद्रूपशिवाधिष्ठि
तानानात्मान एकस्यैव निजमायाप्रथनादिति
यथा शिवाद्वयदर्शने स्माभिस्सविस्तरमिदम
पीश्वरप्रमत्तायामेव समर्थितम् अभेदाख्या
तिश्चतारतम्येन भिद्यते पुर्यष्टकभोगोद्रेका
च्चित्रताक्रियादिवैतमेषामिभ्यमद्रूपशाकाश
कवैतमहद्यात्मत्वात् अथवा तावमपरिमाण
मतेकंक्रियादिपर्यन्तमेकचिन्मद्रूपस्य शिव
स्य यस्प्रसरणेनानन्तत्वपत्तेः पुर्यष्टकपरीकारा
णचितेन हृदूकाङ्क्षिवाहिभेदः नस्यैव तथात्रूप
त्वात् अत एव मायाशक्तिवशात्रयैकत्वाप्रथ
नादनेकत्वम् वस्तुतस्त्वभेदः इति पातंजलेनप्र
हृष्टविशेषेणेश्वरेण तथा वैशेषिकादिस्थिते
न तत्साम्येन उभेदाभ्युपगमादिहत्वभेदः नद
दीश्वरदर्शनेन नस्य मतः सर्वमेव भावजाते शि
वात्मकं स्थितम् तथाभावे सर्वं दूषणपरिहारा
दिति॥ शिवदृष्टिवृत्तौ श्रीमदुत्पलदेवविरचि

शि॰ नापोह्ननीयमह्निकम् ३॥ ॐ परोद्भवनीयदृष्ट
दृ॰ शंकानिराकरणोक्तेन सर्वशिवत्वमिदानीं स्वरूपे
८९ णोपपादयितुमाह ॥ अथेदानीं प्रवक्ष्यामो यथा स
५७ र्वं शिवात्मकम् नाशक्तो विद्यते कश्चिच्छक्तो वस्तु
वर्तेपि नो ॥ इष्यन्ते बहवः शक्ताः सर्वस्वातन्त्र्यमा
पद्येत् दूषणनिराकरणादनन्तरं विधिमुखेनै
व सम्प्रति तदेकमस्माभिर्यथा सर्वं शिवात्मकं
सिध्यति तदुच्यते अशक्तस्यार्थक्रियायां विद्यते
चेमेतावताप्ति प्रत्योमाख्याकरणेन तदभि
चारात् शक्तं चैतदस्त्वेव परमार्थसदेव शिवरूप
मिति तथाहि क्रियाकरणशक्तिः कर्तृता चिद्रूप
ता शिवरूपत्वमपि चिद्रूपस्येच्छारहितस्य कर्तृ
त्वायोगात् घटपटादिकं करणशक्तं चेतनस्वतन्त्रं
चिद्रूपं शिवरूपमेवेति बहवश्च घटादयः प्रत्येकं
शक्तास्तेषन्ते सर्वेषां तथा स्वातन्त्र्यं प्रसज्येत तत।
अभिन्नाभिसन्धितयात्वमिदमस्तु प्रमाणम।
प्राप्तिरेकस्य न व प्रमाणभाव विरोधप्रसंगेन
चैवं दृश्यते ॥ अथैकस्याधिका शक्तिर्नूनं शक्ति
विध्यती स्वकार्यविषये सर्वः शक्त एव निवध्यते
म् शक्तस्य शक्ता तत्कर्तृमेवं चेत् न्याय्यशक्तता ॥ अ

शैकस्याधिका शक्तिर्यस्मादस्य शक्तिमत्तो निवभा
तिनियमयति न तस्य तस्यमूना स्वकार्ये द्विषयम्
नेन सर्वः शाक्त एव निबध्यन्ते नियमनं हि शक्तस्य।
वनत्त्वे लदानशक्तिस्मिकता स्वशाक्तक्रियानदे
वेयदि सर्वशक्तित्वमिष्यते तत्तेनानामेषां घटादीनां
प्रत्येकं शाक्तनास्वतन्त्रतात्तथाहि ॥ त्वपादिसाध
नापेता स्वकर्मफलता भवेत् सर्वःशाक्तोपि सा
पेक्षं ईशवन्मोहसामर्थ्योः तस्मादनेकभावाभिः
शक्तिभिस्तद्भेदतः एक एव स्थितःशाक्तश्शिव
एव तथा न तथा ॥ येवित्वपादिसाधनकार्यपेक्षैव
स्वकर्मफलतास्मात् स्वातिभोग्यानि कर्मफला।
नियमस्य तस्य भावः यतः सर्वः स्वयं शाक्तोपि सापे
क्ष एव व्याप्रियते यथाह तद्दर्शने पीश्वरो मोहमा
यातत्वमपेक्ष्य मनेश्रवर्तनेकर्मसामर्थ्यं वापेक्षानुग्र
हे न वाशक्तोनीश्वरः तस्मादनेकरूपदस्वभावभिः
शक्तिभिस्तत्तद्रूपभेदतः शक्तिसमालम्बना
च्छिवत्वस्यैक एव शिवः स्थितः तेनानेन प्रकारेणा
नेकशक्तिघटपटाद्यात्मकता तस्य घट विमला
वत्वात्त्र दूपायाः स्वातन्त्र्यपदविनाशरूपस्यानं
तस्यात् तस्माच्चनेकमेवचिन्नमनन्तविश्वरूप।

शि॰ दृ॰ ४१

मिति ॥ तथाप्यत्र सदिमेवं प्रतीतिस्तदमत्कथ
म् यस्तत्रपरमार्थो हि परमार्थस्ततः शिवः सर्व
भावेषु विद्यके: स्थितैव परमार्थता ॥ शाक्तं वस्त्रे
वेत्सकं वस्तु च स उच्यते यथ्य सत्वात्मसदिति सप
व परमार्थो यस्मात्स परमार्थः ततस्तत्वात्परमा
र्थताच्छिवः ननु कथं परमार्थस्तत्र जडस्य सतैव
कथं विद्य किंचिन्नासिद्धा स्फुरद्रूपता हि सिद्धा स्फु
रद्रूपताच प्रकाशमानता हि प्रकाभेदः प्रकाश
स्थान पह्नवनीयः सर्वप्रतिष्ठारूपः परमार्थः
सर्वेषां च घटादीनां प्रकाशरूपतायां विशेषाभा
वादेक प्रकाशात्मता ततएवैकशिवतत्वमेतदेष
र प्रमभिप्रायं विस्तारितम् ॥ मिथ्याज्ञानविक
ल्पानां सत्वं विद्यक्तिशक्तता विद्यते तत्र दत्रापि
शिवत्वं केन वार्यता इति वेदेषु समस्तं स्थितमे
व विद्रूमान् तथा शिवादयादेव भेदो मिथ्यादि
कः कथम् व्यवहारायसमस्त नवव्याप्यवहारग
म् ॥ मिथ्याज्ञानविकल्पनीयानां रजतसर्पादी
नां घटादीनामिव विद्यक्तिशक्तता प्रकाशमान
ता विद्यते तदेव सत्वपरमार्थत्वमतो पितच्छिव
मनिवार्यं चेत दृष्टान्ते पवेषु समस्तं विदभव्या।

केवलेनमेनतद्रूपेणशिवस्यप्रसरोयेयतः यद
त्तानरत्नतत्तानयोश्चद्वयोरपिसमत्वेसमस्थि
ष्यात्वभेदस्तर्हिकथं व्यवहारायव्यवहारप्रयो
जनोसोनवाप्रवृत्त्याव्यवहारसमत्वंवासमत्वं
भवति ॥ तथाचदेशेकुत्रचनराजाताज्ञायनेय
था व्यवहारस्तद्दीनारैरेतेरव्यवहारगैः प्रव।
र्तितेतथाभूतेरमज्ञापितथास्तथा ॥ राजाज्ञ
याकूटदीनारैरपिव्यवहारोस्येवतथाऽन्यत्रापी
ष्कोमात्रायथासंकेतवस्तनपैसैवकालव्यव।
स्थारम्भादिव्यवहारः ॥ व्यवहारस्यसमत्वेसर्व
त्रासमत्वेवति समत्वेनस्यहानिःस्यात्सत्वेभ्युप
गतेकिल ॥ यदिप्रवृत्तरप्रवृत्तस्यव्यवहारस्यास्स
मत्स्यापि समत्वेऽभ्येतत्तदेवंजातीयतयासर्व
मिदंजगत्समंस्यात्समत्वात्परमार्थव्यवहारवदि
त्यर्थः तस्यजगतःपरमार्थतः समत्वेसमयं
दोषोव्यवहारसदृशसमत्वात्मकस्यातत्व एवं
चसर्वसमतावदपेतेभ्युदितेशङ्कादिनेहानि।
स्स्यात् ॥ तस्यापिकिंशिवावाप्तिःकथमुक्ताहि
समता व्यवहारनयेवास्तिसमत्वंनतित्वमता
त् ॥ तस्यापिव्यवहारस्यकिंचित्क्रमाच्छिवावा

शि० त्रिविक्रमरूपेणैवानेनायासागताः सशिवत्वेप्य
र० र्थः एवं चैकस्य मसव्यवहारस्याप्यसमयोऽका
५८ समयपर्वाः यमेवं समतिस्यादि मर्थः समयम् किन्तु
५८ व्यवहारतः पैवाप्यस्य व्यवहारस्यासमयत्वम् नत
निबन्धनानिबन्धनत्वास्त्रूह्नादि मर्थः ॥ वि
कल्पादेस्समयत्रिस्मतपवप्रजायते नभाष्यव्य
वहारार्थमेवं व्यवस्थितिर्निश्चितम् तथैवाप्तशिवा
वस्थाकेनासौ विनिवारिता ॥ विकल्पादेः स्वत
न्त्राद्रूजनादिज्ञानाश्च निबन्धत्वेन समयपर्वाऽर्थसो
मन्निस्तमयघ्नेते किं तर्हि नयाभाष्यसंकेतस्य व्यव
हारार्थमेवं कूटदीनारेः कपोल्ल प्रयारम्भका
लकलनायामयं संवत्सरः संवत्सरारम्भो वा
स्थितिनिश्चितेत निश्चयः प्रथ्यैवैवं वल्लपि समयम।
पिकालादीनि निश्चितव्यवहारार्थं तस्य वत्वथ
वाप्तशिवत्वेनावस्थितिः केन विनिवारिताऽवि
ऽऽमात् शिवत्वलक्षणयोगात् विकल्पस्य व्य
वहारस्यसमयत्वापत्तभेदप्राप्ति-मितयुक्तम् ।
यत्वकाशमानसमयत्वेसमयत्वमेवविदभेदायो
मयत्वात् समयत्वमिमेवं च सर्वत्रैव तत्त्विस्मरणी
यम् ॥ मिथ्यात्वं क्रियतेतस्य किंकालेयत्रतत्त्वेन

कालपूर्वसत्तंभवेत् इतिचेन्नैवऊचविन् अकाले
जननेकिंविद्याध्यतेवाजनिक्रिया कृत्वाकार्यंकि
यायानागगनादीनांकिंप्रबध्यते ॥ बाधकेचप्रमाणे
सतिनेदंरजतेशुक्तिकेनिर्विषयनिष्टतयाप्रती
तोमिथ्यात्वंस्यात् नैनबाधकेनप्रमाणेनमिथ्या
त्वे कार्येनत्वकस्यक्रियतेतत्रकिंयस्मिन्कालेतद्रज
तादिभवेत्सकालपूर्वत्तभवतीतिमध्यात्वमिम
ध्यागमः तत्रैनैवद्यःकालेकाभावेकस्यविज्ञा
नतेनामकिंत्रिकालरहितायाःक्रियाया प्रयोगा
दिसर्थः जनक्रियावाधयदिबाध्यते तत्ररजतादि
कार्यंकृत्वासमवायानस्यात्रसमाःकोबाधार्थःस्वय
मेवतस्यात्रभावात् इदानींववाधविषयस्याभा
वात्कोबाधः ॥ अथानुभवगाबाधानानुभूतोऽय
थाभवेत् अथेन्द्रियस्यबाध्यत्वंतत्कालेयादरिन्द्रि
यम् नदान्यंजयतेकेनतस्यकालान्तरस्थितेः स
र्वैःसमत्वंबाधोवासंबध्येननकथम् ॥ अथय
दिरजतानुभागवताबाधेष्यते तत्तन्नस्यानुभूता
विषयोनत्वनुभूतोप्रकः अथरजतहिचन्द्रादिज्ञान
कारणमिन्द्रियमतीन्द्रियमितिबाध्यते तत्र नहि
बाधकेनेन्द्रियस्याप्यभावः कर्त्रंशाकांतक्षना

शि. दिज्ञानकालेयादृगिन्द्रियं तस्य तदानींचतदादीना
हृ. मुपलब्धेः अथकालान्तरेयदाबाधकोऽस्तिः तदा
५९ तस्यानाद्यबाधः तत्कालान्तरस्थितेर्वोपगमेन तदा
59 नीन्तनसम्यग्ज्ञानैरपिमिथ्याज्ञानानांसमत्वेना।
सबाधः प्राप्नोतिनचैवंयुक्तम् वर्तमानकालभवि
नोवरादिज्ञानानांसम्यक्त्वेनसम्भवात् अथेन्द्रिया
विषयादीनांसम्बन्धेबाधः तत्रसम्बन्धाभावेहिक
थंज्ञानजननं तस्माद्यावत्सम्भवेविकल्पेनसर्व
थारजतादिप्रतीतौनकिंचिन्निषेद्धुंशक्यते इति
नकश्चिद्बाधार्थः शुक्तिकारजतंनभवतीतिवचन
बाधेनहिरजतत्वेनशुक्तिकाप्रतिपन्नेतिबाध्यते
तेः शुक्तिदेशावष्टम्भेनेमपिनकिंचित् सर्वस्यै
वप्रकाशमानस्यस्वरूपदेशत्वात् सर्वथायथाय
स्यतिभातं तथैववस्तुत्वमप्याकर्तुंशक्यते इतिस
म्यमेवेतिनकिंचिन्मिथ्याज्ञानम् एतच्चसर्वप्रमाणमिता
नोःवसेयम् ॥ व्यवहारस्यबाधाचेद्व्यवहारेयथे
ष्टता क्वचित्तत्सवर्णस्यप्रमत्तेनव्यवहारिता
कूटकार्षापणादौवाव्यवहारोपिदृश्यते तावता
व्यवहारोवापदात्माज्ञातमात्रकम् अर्थक्रियास
मर्थत्वमेतदेवास्यवास्तवम् ॥ व्यवहारोपियदिवा

ष्पेते रजतव्यवहारो न कर्त्तव्य इति तन्न यदपि न व्यव
हारस्येष्टत्वात्स्य प्रवृत्तेः ननदेशेन सम्यासम्यवि
भागः तथाहि प्रमत्तदेशेक्तविनमयसवर्णास्य
तथा व्यवहारोपदर्शयमः कृत्स्नकार्षापणादिना
वरात्तरेष्टत्वाहूष्यणेन व्यवहारः अथवापरास्मा
दकारित्वमर्थस्यार्थक्रियाकारित्वे स्वसंवेदनसि।
द्धत्वेन भ्रान्तत्वाद्दालवत्स्वभजलस्य पानाद्यर्थ।
क्रियाभ्रान्तापि स्यात् मणिनहमानरुमिः स्वसंवे
दनसिद्धान्तसंवदतिस्मापि वाल्कादिकार्थक्रियाकू
टादेस्वभजलादेर्वास्यान्तरपि समं व्यवहार्यत्वेति व्य
वहारेपि न बाधस्थितिः ॥ अथ चेदेशबाधोवात
देशेरजतं न हि यत्र काले सरजतो मेशो भूत्सगत
स्तदा कालान्तरेण देशो सो काबाधा भिन्नकालयोः
अथायमदेशे रजतमयं देशं मुपलब्धमिति यदि वा।
देशबाधस्तत्र यस्मिन्काले सरजतो प्रयो देशो भूत्स
कालो बाध्य रजतत्वानकालेनास्तीति बाधकत्वात्ते
न बाधः क्रियते नचैवम् रजतदेशयोर्द्वयोर्भिन्न।
कालत्वात् तथाहि शुक्तिका रजतकाले सदेशरज
तकालागतस्तत्रस्थ कालभेदेन देशभेदस्याविरो
धात्का बाधा ॥ ज्ञानान्तरेण ज्ञानं न हि शोधदयत्वा

शि॰
टी॰
५॰
50

यते न बाधो भिन्नकालत्वात्प्राक्तनस्याप्यभावतः ॥
अथ तस्मिन्नेव वस्तुनि रजतज्ञानं वेति विरोधाशङ्कु
क्तिकाज्ञानेन रजतज्ञानस्य बाधो निवृत्तिः क्रियते
तत्र एकवस्तुनि युगपदुभयज्ञानमयुक्तमक्रमे
ण तीव्रदृढयोर्न विरोधः प्राक्तनस्य दृष्टस्य स्मरणतो
दर्शननिवृत्तानिवृत्तेनाभावतः ॥ अतएव स्थिति
र्नास्ति विरोधः शाश्वताशिनः अयोमयपरिहारो वा
ज्ञानाज्ञानात्मकः स्थितः ॥ सहानवस्थितिरूपवि
रोधाज्ञानात्मकः योनास्ति न हि ज्ञानेन तणिकावे
न शाश्वतस्वमयेन निर्वर्तनीयः क्लेशेन शीतमिव वि
रुद्धं भवति रजतशुक्तिज्ञानाज्ञानात्मको भावभाव
यो . . . .
दिभिर्यमैर्योगो यस्य घटादेस्तस्य विज्ञानस्य च
टात्मतो व्यतिरिक्तः सर्वगोचरो भवितुमर्हतीति
मतं कमीश्वरस्य समभिज्ञायां शक्तिवार्थोः प्रकाशः
स्यादिमादिना नचवायघटादयः परमाणुरूपत्वे
मूर्ताः असर्वगततद्व्यापरिमाणं देशयोग्यता वा
पिहिमूर्तिः ततस्तेषां मणस्तो बोधमयस्य शिव
रूपस्य प्रतिपत्तुरन्तरेव प्रवेशत्वमभेदश्च मर्षः अ
मयामस प्रतिपत्त्या प्रविभेदात्कारणात्कर्णपटोयंवे

त्रितकत्वं विज्ञानीयादित्यर्थः ॥ त्रिनैकत्वंचेन्न
भवेत्कारकत्वेकत्वंचेन्न शशशृङ्गादिकेनापिस्या
द्विभक्त्यासमन्वयः सर्वथाभावशब्दस्यनास्त्यभा
वात्मकंकंचित् ॥ चेदादेश्यपदेनत्वकार्यकारणे
भवद्भिरिष्यतेतेनस्विदेकरूपत्वेविनानस्यात् नउ
स्यनिरभिसन्धेःकरणायोगात् इत्येतदपीश्वर
प्रसभिज्ञायामेवोक्तम् तस्माद्यदर्थक्रियाका
रित्वात्सत्तत्सर्वंशिवरूपम् यदप्यसत्तामत्वेना।
भिमतंशशशृङ्गादितत्रार्थैवर्तमानस्यसर्वथै
वाभाववाचित्वेनसतत्स्यशब्दस्यविभक्त्यायोगात्त
स्यात् शशशृङ्गंज्ञायतेभिधीयतेचेतिकारका
श्रितत्वाद्विभक्तीनामःसतस्त्वकारकत्वायोगात्
क्रियानिमित्तत्वात्कारकस्यतस्मात्तत्रापिविभक्ति
योगेनकारकत्वेसतिसत्त्वैवशिवतात्म्या वस्तुत
स्त्वचेदोर्थक्रियामुदकाहरणादिकांकरोतीतियो
यमवबोधः सयवतथास्वरूपेणनतनतःस्थम्
तोचटादिस्त्याकारीसिद्धतिरतिप्रसभिज्ञायामे
वहिमालयेनामास्तीतिविचारेदर्शितंप्रभावोपि
ज्ञायमानोबोधात्मैवतदात्मकताश्वविमर्शरूपपवत
स्मात्रात्स्वभावात्मकमशिवरूपंकंचिदपिविम

शि० मध्येश्वरेणोपि सर्वशिवतामतन उत्पत्तियोगतः।
द० सएवाखेश्वराणाहद्धक्तिरूपस्वपकः सएवका
५१ र्यरूपेण भगवान्ःवकल्पते ॥ इतोपि हेतोःस
51 र्वशिवता यस्मादुत्पत्तिसद्भावज्ञाने सदेवोत्पत्ये
ननस्वभावस्य कार्योत्पत्तेः प्रागपि विरुद्धसत्ता
संस्पर्शायोगात् नदेवेव प्रागपि सद् रूपेस्या
यदि सतासतन्त्रोङ्करः शिवरूपः पूर्वमास्तेवत
रङ्कुरात्मककार्यरूपेण भवति ॥ सत्कार्येणोप
पन्नेवेसतः किं करणेनयत् अभिव्यक्तिरस्या
स्यात्र क्रियते सापि किं सती क्रियते सती वा।
थसताः किं नोपलभ्यते यत्स्वभावादथानन्त
सताहानिसम्भवः स्वयमेवाभिन्नेपक्षे तदृद्धा
वत्वसम्भवेन् ॥ अथयदिसद्रूपं कार्यं नोपपन्न
सतःकरणं हि फलं यस्मात् अथसतः स्वरूपं
नक्रियते पितनस्याभिव्यक्तिः तदपिन युक्तम्
यतस्मादपि किं सती क्रियते नाथासती नचस
तीचेदभिव्यक्तिस्तत्किं क्रियतेऽकिमपि कार्य
स्यनोपलभ्यते अथ `` सतोपि अभिव्यक्तेरा
भिव्यक्त्यभावात् कार्यं नोपलभ्यम् तदभिव्यक्ते
व्यभिव्यक्तिः क्रियते इति तत्रापि पूर्वोक्तात्मना

दानन्यस्तनेवस्यानननेश्चशक्तेनकार्यदर्शना।
निर्हेतिः अथास्तनीक्रियतेभिव्यक्तिलदस्तमाः
करणेस्वयमाश्रितपतहानिप्रसंगः अनवस्था
परिहारार्थंवाभिव्यक्तावसत्कारणाश्रयतेभिव्य
क्तिवहस्तपंकुरादिकमसदेव सत्कार्यमस्तु
किमनुजरनीयेन ॥ नैवंयस्मानोविज्ञायसर्व।
शास्त्रसत्क्रिया इत्यभ्युपगमोऽस्माकंनेकेना
मत्रनत्परना कस्याचेवेशेषिकाणांहिकरंनैव
स्थरेस्थिता नहत्रकिंपृथिव्यादेर्वोद्धेज्ञानमवस्थि
तम् स्वामप्रकाशकेनात्मनहदमत्रकिंभवेत्
वास्यंरूपादिजत्यन्तिप्रमाणांवोदनेवने नियमा
दुर्भविषयेनस्मान्नेकेनतत्परना ॥ वहूनांकल्प
नीयात्रनचवाव्यतिरेकतः व्यक्तिःस्थितापदार्था
नांचदेशव्यक्तोभिधीयते तस्मात्सपवव्यक्तात्मान
व्यक्तेर्थतिरिक्तता ॥ तदुक्तमेवतप्रक्रमम् यस्मा
न्नामभिव्यक्तिंवर्जयित्वाऽन्यत्सदेवकार्यमित्यस्मा
केनावदभ्युपगमः नहिसर्वत्रदर्शनेसर्वैरेवार्थ्य
स्तस्सेभीवाम् तथाहिवेशेषिकधीश्वरयववि।
षकर्णोल्नत्पृथिव्यादिद्रव्यंवोद्धदर्शनेज्ञानमेवा
त्सपरप्रकाशकेनरूपादितेजेमितेयाजत्यन्तिचे

शि॰ दनैवनियमेन धर्मविषये प्रमाणं चोदनालक्षणो
रु॰ ऽर्थो धर्म इति न तु प्रमत्वादिकं तस्माद्बहूनामेक
५२ लक्षणानां प्रमाणानां प्रमेयाणां वानेकेन भिन्न
52 लक्षणाभिमतेनाऽसत्यापि तु समतापादनदोषउ
द्भावनीयः तेन सर्वेषामर्थानां सत्तामेवकार्यं।
नानत्याप्यभिव्यक्तिरस्त्वमेवकार्या यथाधर्मेण
चोदनावदन्यान्यपि प्रमाणानि यथानेश्वरद्रव्यव
त्पृथिव्यादिद्रव्यमपि विश्वकारणं उपपत्तिर।
पि वाजान्तिनाभ्युपगममात्रम् तथाप्यभिव्य
क्तिलावन्नार्थोव्यतिरेकेणास्थिता तथानुपल।
म्भात् प्रभेदैनैवचव्यवहारः तथाहि घटो व्यक्तो
भिधीयते व्यक्तिभेदैनैव चव्यवहारः तथाहि घ।
टो व्यनतस्मात् सदार्थ एवव्यक्तात्मासच सत्क्रियते।
न तद्व्यक्ते व्यतिरिक्तायाप्रसम्माः कारणाम्॥ दीप
न क्रियते व्यक्तिर्घटादेस्तत एववा यथा सतत क्रि
या व्यक्तिव्यक्ते सत्वे तथाकृतिः यकेनाऽपरत्वत्सता
न्वववासतउद्भवः किमाश्रिमप्रवर्तन्ते भेदभावस्व
रूपतः॥ नैवैतदपूर्वम् प्रदीपेन हि घटादेस्सतए
वाभिव्यक्तिः क्रियते इति पदार्थ एव क्रियते तत
स्मप्रत्याय्यनोघटादेर्व्यक्तिसंज्ञा क्रियाऽतथाप्यके

रपिपदार्थेषूपायाः समापंवप्रदीपादिनाकृतिः
बीजादिनांकुरेषूपायाइतिसर्वत्रतन्त्रः सत्का
र्यवादः यतः पदार्थेनसतः कार्येणव्यक्तेरपित
दभिन्नायास्तूत्पन्नम् व्यक्तिश्चप्रकाशमानताप्र
काशात्मनोऽङ्कुरादेरनादितिपतत्स्यसतएवविप्र
काशस्यतेनतेनात्मनावस्थानमिममभिव्यक्तिवादि
नासत्कार्यवादउक्तोभवतिपदिवासतः कार्यसा
मथ्यंसदाकारकाणिकिमाश्रित्यकिमुद्दिश्यप्रवर्त
न्तेव्याक्रियन्तेकार्यकारणभावस्यक्रियाकारकस
म्बन्धमात्रत्वेनस्वरूपसमभिव्याहारांप्रवर्तनेपकाया
रम्भेहूपमिवचोदितम् अथवाकिमुद्दिश्यप्रवर्त
न्तेकस्मिन्निषयेतेषांसामर्थ्यंविषयाभावेसाम
र्थ्यस्यानुपपत्तेर्विषयसापेक्षत्वरूपत्वात्तस्यविषय
स्यचकार्यस्यतदानीमभावस्वरूपत्वात् ॥ वदान्त
रेसर्वदृष्टमाकलय्यापदेष्टत्वम् अमेनास्यका
लनासम्भवादितिचिन्त्यता ॥ अथकारकाणांचे
ष्टनेव्यापारः सामर्थ्यंवापूर्वमस्वरहोऽङ्कुरकलने
ननदृष्टकम् बीजादीनामचेतनत्वेनाकलनाभा
वात् यत्रापिसचेतनेकुम्भकारादिकरणंतत्रापि
पूर्वंचदान्तरंपयाकलितंतस्यानदाकर्तव्यस्य

शि. दान्तरस्य किमायातं येन नन्क्रियते तदर्थस्या।
ह. तिचित्रतानुपपद्यमानस्यापि भावादित्युपहास:
५३ 53 अंकुरो जायत इति न भवेत्कारकात्मना ग्रस
नेकारकाणां हि समूहो न भवेत्तदा कार्मास्य
स्यस्वसमवायान्नस्वयोमनाकथम् तस्मात्स्व।
एवभगवान्स्वयमेवप्रकाशते तथातथाभाव
रूपैस्तैरेव परमेश्वरः॥ अंकुरो जायते बीजभू।
माविमग्नःसतोंकुरस्य कारणताकर्तृता तस्मा
त् घटं वा करोति कुम्भकारः इत्यत्र वा कर्मणा
करकान्तराणां कर्तैवांशस्य स्वस्य सत्कथं सम्
हः कारकाणां ततः क्रियानोत्पद्यते तस्मात्स्विद्
यः परमेश्वरः तथाभावस्वरूपैः स्वयमेव प्रका।
ते भवति भवति समेवमत्रिति कथामस्तकार्य
ताशंका॥ स्वयं च न प्रजायेत केनापि न प्रजाय
ते व्यतिरिक्तेन कर्तायाद्यदि स्यात्तेन दात्मकाः
तत्स्यजन्मिना पुत्रादव्यतिरिक्तैः कथं भवेत् स्व
यं चास्त्वात्मस्वादिः कथं जायेत जननकर्ता कथं
स्याद्यदा न दा केन सामर्थ्येनात्मेनापि कुम्भकारा
दिना कथमसजन्मयोग्यतालतस्वभावभा
वरहितेशशशृंगादविशिष्टं जन्मेन जनयिता

यद्यपि संस्तथापि तन्मतेनाजन्मनस्तन कदाचिदुद्भव
स्तिव्यतिरिक्तत्वात् ततस्तथापि योगमतापत्तिः प
वेद्द्दिमाजन्मयोग्यता यो माश्रियेत यदि तथा तस्य
जन्मिनाप्युद्भवेन यत्किंचन येन कर्त्ता सहकारिणा
श्च करणादिरूपा जन्मात्मकाः स्युः अनित्यैस्त
स्तद्विरह्यसतः कथं जन्मिता भवेत् ॥ जन्मका
लेचतद्भावात्सम्बन्धो नैवकारकैः नासम्बन्धस्य
करणं सत्कार्यं श्चैतस्य विद्यते तत्र प्रसाव संवेद्यो
ऽयं जकस्याप्यभावतः तस्मात्स्वयं स्वभावेन भावे भा
वीभवेद्भवः ॥ घटस्य जन्मस्य जन्मारम्भकालेऽभा
वात् कुम्भकारस्तिपिण्डादिभिर्न सम्बन्धो न चावि
द्यमानसम्बन्धस्य करणं पूर्वमसतोऽपि वा प्रसं
गात् जन्यासम्बन्धेऽपि तद्रूपे तेऽजनकानामेव
स्तामर्थ्यस्य विशेषो येन तेषु सत्स्वेतस्य विशिष्टस्य
वसतो नान्यस्य चिद्विशेषो सत्कार्यवादे दूषणं च
मभिन्नादौ निराकृतः प्रश्न सविद्यते सम्बन्धः।
सतः कार्यात्मकत्वात्कार्यस्यान्तरस्यापि न यतस्तत्र।
प्यसौ जन्मोऽचरादिरर्थो संवद्यो संवेद्यता च कुम्भका
रादेश्चैवं प्रतिनास्ति यतः सर्वथा प्रतीत्य गोचरे वस्तु
नि व्यंजको न भवति सिद्धपदार्थ व्यंजको सतो य।

शि. घावटादौदीपः तत्तोव्यंजकस्याभावत्तः कथं
२ सम्बन्धः एवंहिकारणंकार्यात्मसत्तयाभवेद
५४ यव्यतिरेकस्तयोस्यात्तत्वमसत्वविरुद्धः तस्मा
54 दविरुद्धसर्वभावैकभावःस्वयंभवएवपरमेश्व
रस्तस्यावस्थानस्वभावेनतापरेणाहेतुनाकार
णेनभावाभावैकभावःस्वयंभवएव

वेदांत